Комедія в 3 діях і 4 одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Андрій Хилько, селянин.

Н а д е ж д а, його дочка.

Тиміш Дудар, селянин.

Л о г в и н, його пасинок.

Федір Жовтяк, селянин.

Демид, його син.

Василина, дочка.

Прохор Квокчій, селянин, соцький.

С о л о х а, його жінка.

Микифор (Микишка) Понирка, з двірських,

Текля, його жінка, з двірських.

Ольга, панна.

Микола, лакей.

Фенька, дочка Понирки.

Гаврило, селянин.

Писар.

Квасолиха, стара баба.

Діти-школярі, народ, дівчата і діти.

ДІЯ ПЕРША

Хата, переділена надвоє — на меншу і більшу; у більшій: піч, стіл, лави, скриня, піл, жердка з одежею і всяке хатнє збіжжє; у меншій — віконце, стіл, навкруги стола стільці і табурети, на стіні дешева лампа.

ЯВА 1

Гаврило і Андрій у більшій хаті сидять біля столу; Н а д е ж д а, Логвин і діти-школярі у меншій навкруги столу, у них книжки, зшитки і всяка примусія.

Надежда (держачи в руці зшиток, каже до хлопця). От сьогодня написав краще, ніж учора: але знов хапався і попропускав деякі букви. Замість "чобіт", написав "чбіт", замість "курка" — "кука"!..

Діти сміються.

Пиши ж сьогодня ще оці дві стрічки, та пиши з повагом, то й букв не

пропускатимеш.
Хлопець сів.
Гаврило. Чого ж ти мовчиш? Чуєш, Андрію, віриш ти, що я тобі добра бажаю?
Андрій. Та чом же й не вірити? Я ж тобі ніколи нічого лихого не вчинив, за віщо б ти мені лиха мислив?
Надежда (до дівчинки). Знов кляксу зробила? Яка ж ти нечепурна, Оксанко!
Гаврило. Нема за віщо, це правда.
Андрій. Ніколи ми не сварилися з тобою і ніякої тяганини промеж нас не було.
Гаврило. Так от я й кажу тобі прямо, що оті книжки та бумажки, над котрими сидить твоя дочка,— дурниця. Навіщо їй ота морока з чужими дітьми? Нехай краще мерщій іде заміж та й воловозитиметься з своїми, коли така внадлива до читання.
Андрій. Та це вже її діло...
Гаврило. Ми ж з тобою не грамотні, та прожили, слава Господеві, вік...
Андрій. Звісно, прожили... Але, либонь, було б краще, коли б грамоту тямили...
Гаврило. Ні, не краще!.. Яке пуття з грамоти?
Андрій. Та якесь там є... Був би я добре грамотним, я б тобі висловив те пуття...
Гаврило. І не висловив би, бо то дурниця, баловство! Ні до чого вона нам, та грамота.
Андрій. Ні, не кажи так, не кажи...
Гаврило (загляда у вікно). Що воно йде мимо?
Надежда (до хлопця). Навіщо ти так грудьми притуляєшся до столу? Сядь трохи віддаля.
Гаврило. Щось чуже, чужостороннє... (Помовчав.) Так я оце до тебе й прийшов... А спитай, чого?
Андрій. Кажи, то й знатиму.
Надежда з повагом диктує Логвинові із повісті Гоголя "Тарас Бульба".
Гаврило. Чи знаєшти Хведорового Демида? Андрій. Ну?
Гаврило. Вже двічі Хведір посилав його до людей за рушниками — так що ж? Він ніби й послуха батька і вже дійде з старостами до хати

молодої; але ж як тільки старости в хату, він зараз навтьоки!.. Вже двічі мав Хведір і тяганину з людьми за безчестя!.. Положим, що не я там старостував, ні, не я, а Матвій Кушнір та Йосип Бабенко. У мене не втік би.

Андрій. Невже?

Гаврило. Ні, не втік би! Бо треба уміти, як з кожною людиною поводитись, як до нього забалакати і з якого краю...

Андрій. Та ти на словах відомий митець, старостуєш вже, либонь, годів з тридцяток, так добре примадикувався заговорювати зуби.

Гаврило. Бо це навука, та ще й не легка! Еге ж. Так ото на тім тижневі Хведір почав знов вговорювати Демида, щоб таки оженився. Я, каже, вже старий, так як неначе і вдівець, бо жінка — мати ваша — вже два года лежить недвижима; а вас у мене четверо... Василину, цебто старшу дочку, не сьогодня-завтра, каже, віддамо заміж,— хто нас обмис;, хто обшиє, хто їсти наваре, хто пай порядок дасть у хаті?.. Демид слухав-слухав, а далі мах з хати, а Хведір за ним, догнав його надворі та за чуба, та як уволік його в сіни, та як почав батогом хворостити... На превелику силу вирвався Демид, та з хати, та на вулицю, та як дремене уподовж села, аж закуріло.... Аж смерком вже вернувся п'яний та й не йде в хату. Ждав-ждав його Хведір, а далі й каже: "Чорт з ним, гасіть світло!.." А так як опівночі Хведір вийшов з хати, а ніч була місячна, видко як удень. Глянув сюди-туди, нема Демида — ні під хатою, ні в подвір'ї, ні в току. Доходе до повітки, аж чує, щось хропе! Він мерщій в повітку. А дах у повітці продертий, так воно видко, неначе надворі. Зирк, аж Демид висить на бантині і землю ногами скородить. Хведір виліз раптово на бантину — "Та вже,— каже,— й не тямлю, як я його розв'язав і спустив додолу..." Почав гукати, вибігла з хати дівка, принесла двоє відер води і почали вдвох поливати Демка і ледве-ледве парубка відволали... Отаке! Мало не пропав парубок ні за цапову душу!..

Андрій. Чув я про це... Бач, до чого п'янство доводить?

Гаврило. П'янство? Отакої вигадай! Мало хто не п'є?.. Всі люде п'ють, але ж не всі вішаються.

Андрій. Бо не всі й напиваються до забуття...

Гаврило. Ні, на п'янство не звертай провини... Це, я тобі скажу, не інакше як починено!..

Андрій. Вже й починено?..
Гаврило. А хто й починив?
Андрій. А хто ж?
Гаврило. Хто? Завелись у нас на селі такі, що капость людям коять.
Андрій. Де ж вони такі, уперше чую?
Гаврило (усміхається хитро). Уперше чуєш?.. Невже?.. Гм! Спитай ти мене, а я тебе... Про одну плетуть так, а про другу інак. Та, кажуть, прирожденна відьма — з баби, з прабаби, а та влсе вчена, тільки не на лихе... А про іншу таке верзуть, що й слухать страшно...
Андрій. Так-так... Вже що-що, а щоб язиками плескать, то сила є людей охочих до того.
Гаврило (підморгує). Таджже ж і про твою покійничку варнякають, що вона не проста людина.
Андрій (з жахом). Що це ти, Гавриле, перехрестись! Чи ти ж з розумом?
Гаврило. А пригадай, що якраз у той день, як ховали твою покійничку, так такий пороснув дощ, що всі люде, що були на кладовищі, перемокли на хлющ.
Андрій. Так що ж, що перемокли?
Гаврило. А раніш,,либонь, з місяць дощів не було.
Андрій. А либонь таки не було... Так-так...
Гаврило. То-то, що так-так! А що воно означа?
Андрій. Ну-ну?
Гаврило. Всі люде тоді у один голос зашепотіли: "Ага, он воно що!.." А баба Хима так божилася, що у той мент, як піп увійшов в твою хату, бачила, як з димаря вилетіло щось, таке блискуче та чорне, і понесло в обіймах щось біленьке!..
Андрій. Слухай, Гавриле, це ти?.. Та тобі, я знаю, недорогого заходу коштує вигадати, що у петрівку і річка замерзла і на санках їздять... Тільки навіщо ж ти отаке плетеш про мою покійницю?
Гаврило. Я кажу те, що чув від людей, а що я сам бачив, то про те вже мовчу.
Андрій (жахається). Що ж ти бачив?
Гаврило (щурить очі). Що я бачив?.. А дочка твоя, думаєш, не теє?.. Ну, одначе, годі про це!..
Андрій. Як-то годі? Слухай! Ти навсправжки чи аби бовкати язиком?

Кажеш щось про дочку!.. Та що це на тебе сьогодня найшло?
Гаврило. Ой-ой-ой, як розпалився! Як бачу, з тобою не можна і пожартувати... Та кажу ж, що пожартував. Ну, шабаш, годі!..
Андрій. Я ненавидю таких жартів.
Гаврило. Ой-ой-ой, який ти. Я й не знав!.. Я вже й не радий, що зачепив... Та плети ти, що хочеш, про мою живу жінку, так я тобі аніже не скажу, байдужісінько!.. (Регоче.)
Андрій. Белькотун ти, та й більш нічого!.. Старий чоловік, а таке варняка!..
Гаврило. Ще ж таки? Та годі вже тобі! Так ото сьогодня Хведір прийшов до мене і розказав про пригоду з Демидом... "Після того,— каже,— почав я вчора знов балакати з Демидом, тільки вже не грізно, а обережно..." Так Демко і одмовив: "Коли хочете,— каже,— оженити мене, так оженіть на На-дежді..." Цебто на твоїй дочці.
Андрій. Та ти навмисне наважився сьогодня мене полохати та дратувати, чи як?
Гаврило. Ти не гарячись-бо! Звичайно, що ми закон сповнимо, як належить, стало бить, прийдемо за рушниками по хвормі... А спершу хотів би я дозідатись, як ти на це діло.
Андрій. Ні, ти таки, мабуть, п'яний! На такі речі та на такі питання я не вмію відповідать!..
Гаврило. Звісно, що й говорить, насухо не та розмова. То ходімо ми оце до шиньку, бо у тебе, мабуть, дома усі пляшки порожні? Там ми з тобою якнайкраще розбалакаємось.
Андрій. Ні, не розбалакаємось ми сьогодня з тобою: ні я тебе не втямлю, ні ти мене... Окрім того, я у будень не люблю ходить до шиньку... Та таки і ні об чім нам розмовляти.
Гаврило. Як ні об чім?
Андрій. Це все не діло... А ще прямiш скажу, що воно цілком тичеться до доччиного розуму.
Надежда тим часом кінча диктувать.
Гаврило. Ти ж хто своїй дочці, невже не батько? Андрій. Годі, ради Бога, годі!..
ЯВА 2
Надежда (ідучи до дверей). Ідіть же тепер обідать, а після обід

приходьте та допоможете мені буряки полоти. Діти. Ми хутко пообідаємо.
Проходять через велику хату, за дітьми Л о г в и н.
Надежда. А завтра раненько зберетесь та підемо всі угурті у Бугаївку 1 до церкви.
Гаврило (дивлячись на Логвина). Невже і цей доробало вчиться?
Л о г в и н. Трохи пізно? Але ж, дядьку, кажуть, що краще пізно вчитись, чим ніколи.
Гаврило. Хто ж це тобі таку мудрацію сказав?
Логвин. Яів книжці про це читав.
Гаврило. А книжка & то й не бреше?
Логвин. Як яка книжка. (Пішов.)
Надежда (увійиїла в більшу хату). Здрастуйте, дядьку.
Гаврило. Здорова, дівко-чорнобривко! Навіщо ти того гарнадера вчиш?
Надежда. Я всіх вчу, хто забажа. Може, й ви, дядьку, хочете повчитись?
Гаврило. Я не маю часу на дурощі.
Надежда. Тобто у шиньок не поспієте? Гаврило. Ач, яка балакуча!.. А скільки ж тобі Логвин платить?
Надежда. Він допомага нам іноді в роботі: на току, або в полі, чи в леваді...
Гаврило. І багато вже проковтнув?
Надежда. Уміє читати й писати, зна вже трохи арифметику... Багато вже й молитов повиучував.
Гаврило. Молитов? Невже він молитов не вмів? От дурбило!..
Надежда. Я не про ті молитви кажу, яких і ви знаєте, і всі наші селяне, а про ті, що в книзі.
Гаврило. А в книзі хіба інші молитви?
Надежда. Єі інші, є і ті, котрих вас змалку навчено. Тільки у тих молитвах, яких вчать не з книг, а з переказу, багато помилок є... На мою думку, годилося б всіх селян перевчити молитись по книжці.
Гаврило. Та невже? Це щось таке нечуване!..
Надежда. Я вже багатьох дівчат попереучувала. І ваших дочок — Євгенію і Докію, як ми говіли разом, теж перевчила.
Гаврило. Хіба? Оцього то вже не слід було робити... Як молились наші батьки та матері, то так і нам належить...

Н а д е ж д а. Помилки скрізь годиться поправлять, і в молитвах також.
Гаврило. Та ти вже у нас відома книжниця. Мудра та премудра!..
Надежда. Вам я здаюся мудрою, а навспражки я цілком заурядна... Я, дядьку, дещо чула з тії хати.
Гаврило. Чула? Оце гаразд, що чула!.. Стало бить, буде куценька і розмова промеж нас. Я вже бачу, що з тобою я швидш розговорюсь!..
Надежда. Куценька буде розмова, вже така куценька, що куціш заячого хвостика. Отакісінька! (Показує кінчик пальця) А що вам татко відповіли, то цього я не дочула.
Андрій. А те одцовів, що в тебе своя голова на плечах і свій розум, а до того ще й серце у тебе своє.
Гаврило. А ти ж яку даси мені відповідь?
Надежда. Ніякісінької!
Гаврило. Що-о? Подумай краще та скажи розумніш... Парняга бравий, шкода, як пропаде. І прямо каже: "Як не Надежду, так я ніякої другої не хочу!.."
Надежда. Як і Василь Дудей посватав Варку Лущькову, і тоді Демид теж хотів утопитись. Або як Луцька Григорашова подавала рушники за Бовкуненка, то Демид почепився був на бантині... Сп'яну та з дурощів парубок скаженіє!..
Почув, що вночі батько вийшов з хати, він схопив з себе пояса та й почепився на бантині, а ногами уперся в землю; а як батько увійшов в повітку, він давай тоді човгати ногами та харчать...
Гаврило. Як ожениться, не дурітиме.
Андрій. Ні, вже з п'яниці добра не сподівайся.
Надежда. Демидові, дядьку, треба б сидіти у больницi, а вам скортіло його оженити. Може, й знайдеться яка, котру силою віддадуть. А по своїй волі то навряд чи згодиться котра за такого п'янюгу.
Гаврило. І красивий парняга, і зріст, і постать — хоч малюй!..
Надежда. І горілку, як віл брагу, дме...
Гаврило. Але до якого ж зросту ти їстимеш батьків хліб? Ти ж уже дівка на порі.
Надежда. Гарна порада. Щоб не переїла батькового хліба, іди за першого п'яницю...
Андрій. Я її годуватиму, доки схоче мій хліб їсти.

Гаврило. Та вона ж у тебе не мизиночка, є ж ще син і дочка?
Андрій. Є-є. Якщо й ті, менші, вдадуться натурою у неї, то у мене ніколи голова не болітиме.
Гаврило. Гм. Не сподівавсь я такої розмови!..
Надежда. Ви, певно, думали, що мене можна як козу або телицю взяти за роги та й повести на торга? Помилились. А про те, що ви отутечки бовкали про мою матір, то скажу вам, дядьку: сором, сором і гріх плескати казна-що на ту людину, котра не може встати з домовини і заціпити вам рота! Але доки я жива, то ще зумію постановити вам перед очі ваш наклеп!..
Гаврило. Чого ж ти вже й розгнівалась? Хіба то я з себе?
Надежда. О, я певна, що більш з себе!.. А хоч і не з себе, а з чужого голосу переказувати дурні вигадки, та ще й на мертвого — великий гріх! (Пішла.)
Гаврило. Он яким вона духом дише!.. Бач, яха вона в тебе... Чи вона часто переганя тебе на гречку? (Регоче навмисне.)
Андрій. Зо мною не траплялось, а що тебе, то загнала на слизьке!
Гаврило. Але я не то, щоб... Байдуже! Та я на неї не гніваюсь... Скільки літ старостую, а ні разу без рушника не вертався; а тут мало не пимфу піднесли, та ще й під самісінький ніс.
Андрій. Бо ти собі забрав у голову таке, що й купи не держиться!..
ЯВА З
Ті ж, Логвин і Тиміш.
Логвин (вбігає). Це ж таки.справжній грабіж, та ще й б'єтесь? За віщо ж це?
Тиміш. Ти з мене будеш допроси здіймати та опити брати, куди я гроші подів? Ах ти ж!.. (Хоче вдарити палицею.)
Андрій (хапа за палицю). Ні, в моїй хаті цур не битись, не дозволю!
Гаврило. А по-моєму, кожного слід бить на тім самім місцеві, де провинив! Повчи-повчи, Тимоше, пасинка, як почитувати вітчима: нехай книжечкою не бавиться, а краще молотить та рови копає... Гарненько його! (Пішов.)
Тиміш. Пусти палицю!
Андрій. Моя хата зроду колотнечі не бачила. (Вирива палицю і викида в сіни.)

Тимі ш. Тепер я з голими руками, то він кинеться мене ще й бити?
Андрій. І йому бійки не дозволю.
Логвин. Не гнівіть Бога. Зроду-віку я на вас руки не підійму, у мене і думки такої ніколи нема. А що ви забрали зароблені мої гроші в якономії, то це ж хіба по правді?
З'являється Н а д е ж д а.
Тиміш. Ну, забрав!
Логвин. Осінь вже надворі, скоро й зима, а в мене ні кожушини, ні свитини путящої... За віщо я тепер справлю собі одежу? Взяли мої гроші і пропили!..
Тиміш. Пропив, ну, пропив!.. Так що ж? Але, йолопе ти, бузувіре^ хто я тобі такий? Чи я тобі не замість батька?
Логвин. Пізно заходжуєтесь батькувати.
Тиміш. Мало я об тобі клопотався, мало годував тебе моїм хлібом?
Логвин. Ніколи ви об мені не клопотались, і завжди я свій хліб їв. Раніш я всі заслужені гроші віддавав матері до рук, ви й тоді їх у матері завжди одіймали та пропивали... А тепер годі вже вам так робити! Я увесь вік ходив у латках та у дранті, пора вже мені й себе пошкодувати!..
Тиміш. Так отака мені подяка?.. Ах ти ж сатанаідол!.. Дать би тобі по мордяці так, щоб аж пику звернуло набік! Щоб ти до моєї хати і дорогу забув, щоб не знав, як і двері в ній відчиняються. Тьфу! (Плює на нього і виходе.)
Логвин. Он як, люде добрі! Увесь вік вітчим поневірявся надо мною, тепер двадцять три цілкових взяв з якономії, пропив і сказав, щоб я й до хати не йавертався, а на придачу ще й плюнув межи очі!..
Андрій. Як же це ти таку газу упіймав, що не забрав з якономії своїх грошей?
Логвин. Бачте, думка була попоробити ще з місяць, щоб зібралось усіх тридцять цілкових; міркував одежу собі справити та пару бичків купить... От і одягся, от і купив бичків... Ще треба десь шукати й притулку!.. (Втира сльозу.) Не журись, козаче, ще наша доля поскаче!.. (Хоче йти.)
Надежда. Якого тобі ще треба притулку? Хіба ти у кас пересидиш чи перележиш місце в хаті?
Логвин. Та ви ж це як?

Андрій. А так. Не рипайся з хати доки що, а згодом обміркуємо діло. Чи так, доню? Надежда. Авжеж!
Логвин. Дядьку!.. Ви це... Та ви й справді добряча людина... Надеждо! За віщо мені отаке?
Надежда. За те, що в тебе чиста душа, що ти мученик!..
Андрій. І не журись, хлопче, якось воно буде!
Логвин. Та я ніби й не вмію журитись — чи від того, що за злиднями ніколи було, чи така у мене вдача?..
Андрій. І грошенят на одежу знайдемо.
Логвин. Та невже? Та я вам відроблю і відслужу якнайкраще!
Андрій. Авжеж, що відслужиш та відробиш. Даром не позичу.
Логвин (уклоняючись). Спасибі вам, навіки спасибі! Спасибі і вам, Надеждо!
Н а д е ж д а. Мене не дякуй. Коли б не батькова воля, то що б я змогла?.. А правда, Логвине, що у мене батько гарний? (Кидається до батька і цілуг і милує його.)
Андрій. А хіба дочка у мене погана?
Логвин. І батько, і дочка янгольські душі...
Андрій. Ну, це вже занадто. Люде собі, та. й годі.
Логвин. Дайте ж, панотченьку, я вас поцілую в руку. (Цілує старому руку.) Хіба ж моя доля вже не скаче? Піду на тік та зіб'ю вам зараз снопів з тридцяток проса. Я чув, як ви казали, що вже мало пшона, що треба змолотити проса. Буде пшоно, буде й каша!.. (Весело сміється.)
Андрій. Піди, піди та змолоти. От і заробиш пополуднувати і повечеряти. А увечері порадимось про гроші... Треба буде тобі, парубче, опріч теплої одежі, і сорочок хоч зо дві купити, а то у цій сорочці, що на тобі, дуже вже багато продухвин.
Логвин. Та у мене є одна сорочка путяща, я її у празник надіваю.
Андрій. Щось я не бачив.
Л о г в и н. Ось тут тільки латка, та отут латочка. Тільки дві латки. (Пішов пританцьовуючи.)
Гей, козаче, не журись, не журись, З лихом день і ніч борись, Лихо-злидні як здолаєш, Свій талан за хвіст впіймаєш!
Андрій (сміється). Ач, яку пісню десь переняв! Надежда. Думаєте, переняв, певно, сам вигадав. Андрій. Та ну?

Надежда. А який він, тату, впадливий до вчення та як зразу розумом обсяга усе, про що йому розкажеш!
Андрій. Еге!.. Бач, який він!.. То як же такого не-пожаліть?
ЯВА 4
ТіжіСолоха.
С о л о х а. Здрастуйте!.. Знов вітчим Логвина ограбував, чи чули? Скільки хлопча змалку служило по наймах, завжди всі його зароблені гроші Тиміш пропивав!..
Андрій. А піду я на тік та подивлюсь, якого там Логвин хоче почати стіжка? (Пішов.)
Надежда. Який нехороший чоловік Тиміш!
С о л о х а. Нехороший? Звір то, а не чоловік. Я не знаю, чи й є на світі клятіші вітчими, як оцей Тиміш. А що він вимучив сердешну Марту, Логвинову матір!.. Як нап'ється та як почне її катувать!.. А п'є мало не щодня. Нема, мабуть, у миру проклятішої долі від покритчиної...
Прохор (за вікном). Селямидо! Чуєш-бо, Селямидо! Неси мерщій ключі від скрині, бо мені треба вичитувати невкос-нительні папери та лепорти!..
С о л о х а. Зараз-зараз, іду! Чуєш, це він з учорашнього дня, як повернувсь від станового, перехрестив мене у Селемиду. Певно, десь там почув таке імня. Чи воно ж є й справді людське імня Селемида?
Надежда. Є, Соломонида!
С о л о х а. А він: Селемида та й Селемида. Слухай, Надю! Скажи мені, будь ласка, ось що. Чи можливо вивчитись читати самому з себе?
Надежда. Ні! Треба, щоб спершу хто-небудь скільки разів проказав.
С о л о х а. Отже мій Прохор певен, що домадикується читати сам з себе!.. Як візьме папірець в руки, та як сяде, та як почне вдивлятись: вдивляється та й вдивляється, та все щось бубонить нишком та мимрить... А може, таки що-небудь і видивить?.. Відтоді як настановили його начальником, то він ніби зовсім перелицювався, ну, зовсім став не схожий на себе: і постать цілком не та, і погляд, і хода... І розмова якась переплутана... І не розберу його — чи він порозумнішав, чи подурнішав... Учора сів у хліві, в холодному, та як устромив очі у папір, мухи йому обсіли вид, лізуть у ніс, у рот, у вуха, а він ніби й не бачe... Підійшла я крадькома, дивилася-дивилася на нього, а далі не витерпіла і озвалася:

попрохав би ти, кажу, чоловіче, краще Надежду, щоб вона тобі допомогла у читанні. А він як скоче, немов що його вкусило, та як гримне: "Що твоя Надежда поніма? Хіба вона зможе прочитати усякі ляпорти від станового чи від урад-ника?"
Надежда (сміється). Велика яка мудрість прочитати!
С о л о х а. Невже? Певно, хто вчений, то усячину прочита. Ой, коли б ти його на путь навела... Гордий він, дуже гордий, не схоче, щоб ти повчила його.
Надежда. То не гордощі, а дурощі.
С о л о х а. Ні, не кажи так, голубко!.. Гордий! Охотніш прітиме цілий день, устромивши очі у бумажку, ніж зважиться обернутись за допомогою, щоб спитати кого, як воно, куди воно і що...
Надежда. Ну, то це вже болість така.
Солоха (з ляком). Болість? Невже? Як же вона зветься та болість?
Надежда. Божевіллє.
Солоха. Ой!.. Чи ти це правду кажеш? Може, й справді оті клейноди та началникуваннє його спантеличили?.. Так, певно, божевіллє!.. Бо навіщо б він нап'яв якусь нелюдську одіж?.. Так-так, певно, болість!.. Бруки купив, такі вузькі, що ледве налазять на халяви, біля жальотки почепив ланцюжок та якісь брязкальця... "Ще,— каже,— куплю сердута або палто"... Збожеволів!..
Прохор (на порозі). Селямидо! Чи я тебе діждусь? Што ето за сторія? Іди мерщій, бо мені невкоснительно!.. (Пішов.)
Солоха. Розтовкуй мені, Надю, що воно ото за слово: невкуснительно.
Прохор (гука у вікно). Чуєш ти, розносна книга, штах-вета! (Пішов.)
Надежда (сміється). Ото все божевільні слова!
Солоха. Невже? Чуєш, вже я якась штакета? (До вікна.) Чую-чую! (До Надежди.) Допік він мене своїм не-вкуснительством!.. (Іде хутко до дверей.) Певно, збожеволів!..
ЯВА 5
Ті ж і Василина.
Василина. Здрастуйте-прощайте!
С о л о х а. Здрастуйте — не застуйте, прощайте — вибачайте!.. Ніколи, чоловік кличе... (Побігла.)
Василина. І куди вона поплenталась? От капосна, не держиться двора,

хоч ти їй голову відкрути, бодай вже вона луснула!..
Надежда. Кого це ти так шануєш?
Василина. Здорова була, сестро!.. Тільки-тільки що вскочила на хвилину в хату, виходжу з хати, аж вже її і слід простиг. А щоб тобі ноги покорчило!
Надежда. Це ти чи не за гускою знов клопочешся?
Василина. Та за нею ж. Боюсь, щоб гави не похапали гусят або щоб діти не повбивали... Не бачила ти її?
Надежда. Ні. Які у вас пізні гусята.
Василина. Скажи спасибі, що хоч такі є!
Надежда. Що це у вас у дворі раз у раз якийсь розгардіяш? Коли не гуска забреде кудись, то теля у проваллє втелющиться або корова у багнюці зав'язне...
Василина. Тиж кажи. Або брат повіситься... (Регоче.) Чула?
Надежда. Та чула ж. Божевільний Демид!..
Василина. А батько кажуть, що то йому пороблено. Чи знаєш, що він закоханий у тобі?
Надежда. Нехай він з тим коханням іде до другої.
Василина. А ти не хочеш за нього? Ну, як собі знаєш. Чи ти чула, що нашій матері щоночі ввижаються у сні цигане? Кажуть: "Як обступлять мене, та як вишкиряться, та як почнуть зубами клацать!.." І, Господи! Як вже вимучились наші мати!.. Коли б вони швидше померли, абощо!.. Батько кажуть, що цигане ввижаються проти голодного года.
Надежда. Голодного года сподіваються, а горілку не кидають пити?
Василина. Либонь, ще більш п'ють! А що наші мати хворіють, то батько кажуть, що то їм так пороблено відьмами. Демидові теж пороблено... І батькові, мабуть, чи не пороблено. Де ж, щодня п'ють та й п'ють!.. Ну, і що мені робить з отією капосною гускою?
Надежда. Не що більш, як прив'язати у дворі, біля корита з водою.
Василина. А що ти думаєш, сестричко? Єй-богу, так! Прив'яжу анахтему! Чи чула, Хвенька Микишкина позавчора приїхала з города, приїхала у хваєтонові, троє коней і дзвоник?.. Одежі модньої навезла, аж дві скрині! А скрині в неї модні, виплетені з лози, курзинками звуться. Пальмаштром такий довгий-довгий, аж з двома комірами — один стирчить догори, а другий розчепірений і облямований сухозліткою...

Волоссє на голові закручене стовбуром, а шовкова хустка поверх волосся рясна-рясна!..
Надежда. Тебе вже й завидки беруть?
Василии а. Ще б не брали... Балака по-модньому, якось так, що дечого й не розберу. Навезла блискучого намиста силу!.. І двох годів не вчилася у мадистках, а вже й модів набралася, і одежі здобула — от щаслива!.. А я сьогодня знайшла злотого!.. Коли б швидш ярмарок, куплю собі сережки блискучі-блискучі, куплю .намиста!.. Хвенька на батька каже папаша, а на матір мамаша!..
ЯВА б Ті ж і. С о л о х а.
С о л о х а (входе). А на сестру б то вже сестраша? Привезла Хвенька таких модів, що хто його зна, як воно діло це й розплутається.
Василина (цікаво). Що-що?.. Кажіть-бо, що таке?
Надежда. Певно, якесь лихо з Хвенькою вчинилось?
С о л о х а. Та ще й яке лихо!..
ЯВА 7 Ті ж і Ф е д і р.
Федір (до Василини). Чуєш ти, іііпандьорка! Це ти вже у мене злотого вкрала?
Василина. Я?.. Що це ви, тату!.. З якої речі? Федір. Віддай зараз!
Василина. Та нехай мені руки покорчить, коли я його брала; нехай мені засліпить, коли я його бачила!
Федір. Ну, анахтемо, як тільки ж довідаюсь! (Хоче йти з хати)
Надежда. Василино! Ти ж хвалилася мені, що знайшла злотого...
Федір (з криком до Василини). Бач, бач!..
Василина. Я ж знайшла, єй-богу, знайшла!..
Федір. Знайшла? У моїй кишені, у жалетці знайшла? Ах ти ж!.. (Наступа на неї.)
Василина (вибігаючи з хати). Ой, гвалт!..
Федір. Ах ти ж злодійка, бузувірка!.. Я ж тобі!.. (Хутко пішов за нею.)
Надежда. Яка ж брехлива Василина: і божиться, і кле-неться!
С о л о х а. Хотіла тобі розказати про Хвеньку...
На порозі з'являється Андрій.
Ц-с!..
ЯВА 8
Андрій. Доню! А винеси гиндичатам води, там так пить хотять, що аж

роти пороззявляли.
Надежда. Ось я зараз. Я їм недавно наливала води в корито! (Бере кухоль води.)
Солоха. Стривай, Надеждо, піду і я з тобою. (До Андрія.) Прощавайте! (Пішла.)
Андрій (сам). Про віщось шепочуться. У бабів завади своя кумерція! Ну, й чоловіки інші то теж люблять молотити язиком! Хоч би й Гаврило, вже такий брехун, такий брехун... Тьфу! (Помовчав.) Та й добрячий же робітник з Логвина, прямо за двох молотить!.. Та щоб такого не зарятувати, щоб такому та не допомогти? Це вже було б і гріх! (Шука чогось.) Коли б ніхто не перешкодив почитати. (Взяв псалтиря 2 і сів край столу).
ЯВА 9
Баба Квасолиха і Андрій.
Квасолнха. Здрастуйте! З суботою будьте здорові.
Андрій (хутко хова за спину книгу). Отакої! Спасибі, будьте і ви здорові... Сідайте у нас.
Квасолиха. Авжеж, сяду, бо втомилася; а ноги вже не молоденькі... Вже й лік забула,^ скільки годів вони мене носять... Еге! (Сіда.) А де ж це Надежда, може, нема дома?
Андрій. Вона дома, ось скоро увійде в хату.
Квасолиха. Гарна у тебе дочка, добряча душа!.. Тепер такі вже переводяться, а колись було у кожній хаті тебе і пошанують, і погодують...
Андрій. Не турбуйтеся, і ми вас пошануємо. Це ви, певно, з тим же крамом?
Квасолиха. Та з тим же. Кортить твоїй дочці знати старосвітських пісень та казок; та...
Андрій. її й хлібом не годуй, а дай тільки пісню про старовину...
Квасолиха. Еге, вона цікава, дуже цікава!.. Я вже переказала їй десятків зо три. Вона мені, спасибі їй, віддячила, еге ж, віддячила: дала мисочку пшона, дві мисочки пшеничного борошенця, дала і сальця... "Як ще,— каже,— нагадаєте пісень чи казок, то знов приходьте"... Так я оце і прийшла. Коли б дала вона мені яку дракочку-еорочку, а то у мене їх дві, та й ті вже, як павутинне... Еге, як павутинне! А воно таки далеченько

від нашого хутора до вашого села. Думаю, піду зарання, щоб не стемніло в дорозі... Я вже у тебе й переночую, га? Михайловичу, чи чуєш?
Андрій. Та чую-чую, ночуйте.
Квасолиха. Еге, нема у мене ні роду, ні плоду... Онука є, за солдатом... Дітвори, як черви, а він каліка, на милиці... Яка з його робота? Псалтиря по мертвих чита. Так мало ж людей вмира, все більш діти мруть, а над дітьми не читають псалтиря, то й нема заробітку... Були й сини у мене, були й дочки... Було і хазяйствечко... А де воно все тепер?.. Нема... Куди поділось — не скажу, не знаю!.. (Зітхає.) Все від Бога, все!.. Коли б було що, то я б попоїла, Михайловичу.
Андрій. Та ось ми скоро полуднуватимем.
Квасолиха. Полудень полуднем, а я б підполуднувала...
Андрій. Чого ж вам, хіба хліба?
Квасолиха. Хліб — найсмачніше їство... Дай хліба та солі. Під'їм, водички нап'юсь та й задозольнюсь на який час... їсточки вже так скортіло, аж тім'ячко болить...
Андрій (зняв з полиці хліб і дає). Одріжте собі та й погодуйтесь.
Квасолиха. Е, ні, візьму скибочку тільки з хазяйських рук, а сама нізащо не різатиму, бо то не годиться.
Андрій (ріже хліб). Якщо*так, то нате вам.
Квасолиха (їсть). Гарний хліб, не гливкий. У вас завжди хліб гарно випечений... Не кожна й молодиця зугарна до смаку випекти хліб. Інша й діжу вимісить як слід, і дасть тістові зійти до ладу, і посаде виору, а вийме з печі, розломе, замість випеченого — гливтяк!.. Що то за книга у вас?.. Чи не вчитесь і ви' читати? У нас там на хуторах чутка пішла, що вже подекуди старі люде починають грамоти вчитись...
Андрій. Ні, я... я не вчусь... Навіщо б я? Це так книга. (Кладе псалтиря на полицю.)
Квасолиха. А чутка йде іменно про вас. "Здурів,— кажуть,— чоловік, на старості літ почав у дочки вчитись"... Кінець світові!.. Яйця починають курей вчити!..
ЯВА 10
Надежда (побачивши бабу). О, здрастуйте, бабусю! Давно прийшли до нас?

Квасолиха. Оце свіжо придибала... (Встає і кланяється до образів.) Спасибі Богові і вам! От і підживилась... А коли б оце чарочку горілочки, то я зразу і заспівала б... (Сміється.)
Надежда. Та я вже дам вам і дві.
К в а с о л и х а. Е, ні, двох заразом не подужаю. Надежда* шука пляшку.
Андрій (проходячи мимо Надежди). Вже пішла помовка про мене по хуторах, що.., нібито я вчусь читати.
Надежда. От і справдилася поговірка, що не тільки худа слава біжить, а й добра не лежить...
Андрій (тихо). Ц-с, не треба... Навіщо? (Показує очима на Квасолиху.)
Надежда (здвигує плечима). Дивно! Пора б уже вам, тату...
Андрій (перебива). Ну я не буду вам заважать, піду на тік!
Надежда. Там і діти обполюють городину, вже небагато зісталось.
Андрій. Піду подивлюсь, як там вони. (Пішов.) Квасолиха. З чого ж почнемо: з пісень чи з казок?
Надежда частує бабу.
Я тобі принесла того добра цілий оберемок. А сама хіба не вип'єш? (Бере чарку.)
Надежда. Ні, мені щось не хочеться...
Квасолиха. А мене кортить!.. Доброго здоровлячка! (Випива.) І замолоду не цуралася чарки, і тепер, аби частували!.. (Сміється.)
Надежда. Стривайте ж, я візьму книжечку. (Бере запис-ну книжку і олівець.)
Квасолиха. Так з пісень почнемо чи з казок?
Надежда. А вам як?..
Квасолиха. Як?.. Ось націди ще чарочку, то я й заспіваю!..
Надежда її частує.
Дай, Боже, помершим у труні лежати, а живим мед-вино кружати! (Випива.) 1-і який у мене був колись голосочок, як дзвіночок!.. Було, покійні пан, Харлак Лимонович,— давно це було, ще за кріпацтва, еге ж, за кріпацтва ще!.. Було покличуть перед ясні очі та й кажуть: "Ну, шельмо, Хросько! Пой пєсньов, хоч трєсньов, а їсти не проси!.." Було як тільки що не по-їхньо-му, зараз за коси та по морді!.. Чудак були покійні пан, царство їм небесне, вічний покій!.. (Підперлась рукою.) Еге, каже (почина співать):

Над моїми воротами Чорна хмара...
Надежда. Е, ця вже у мене записана!
Квасолиха. Хіба? Ну, то ось цієї. (Співа.)
Тече вода з-під города З-під кореня дуба, Не зазнала відрадості Від свого нелюба...
Завіса. ДІЯ ДРУГА
Збоку хата Хилькова; насупротив повітка, котра належить до двору Квок-
чійового.
ЯВА 1
Прохор (сидить у повітці і дивиться у папір). Коли б мені намацати очима, де воно стоїть: "предписаніє"? Чи оце зверху, чи оце знизу? Тільки б домацатись до предписанія, то усю оцю бамагу промовив би з копита... Неначе оце воно: "предписаніє". А що, як оце? Бо й тут закрутка над паличками і осьдечки... (Ніби чита.) Предписаніє, которе... описаніє... как єжели несогласно справності... Ні, либонь це не воно. Морока, та й годі!.. Через що ж Надежда, ось Андрійова дочка, так вона може читати, а я не можу? Хіба вона розумніша за мене, чи як? Що вона зросла при горницях, як мати її була мамкою при панночці, так хіба її там хто навчив? Таджe ж і Халимон був у дворі за лакея скільки годів або й Микишка, а Артем був за ку-черя... А хіба вони грамотні, хіба їх там навчено? Мабуть, Надежда чи не сама з себе додлубалась?.. Інші ж вчаться самі з себе ковалювати або чоботи шити... € такі, що й машини видумують. Розказують же, що тут десь біля нас недалечко якийсь чоловік так видумав машину: як видумав, зараз сів і поїхав. (Знову дивиться в папір.) Предписаніє, которе воно... как єжели штоб непослуханіє, так недзя... Надобно штоб сповнено...
ЯВА 2
С о л о х а (із-за вугла). Знов над папером пріє. Ой, коли б він справді не спантеличився та не звар'ював!..
Прохор (ніби чита). Несповненіє начальство не по-зволя... Надобно сповнять невкоснительно...
С о л о х а. Прохоре!
Прохор. Тю! Підкралася, аж неначе злякала мене!. Чого притьопалась?
С о л о х а. Послухай, чоловіче, моєї поради.

Прохор. Селямидо!.. Не чепай ти мене, бо як почну я тебе радити!.. Ну, й чого лізеш, чого втискаєшся туди, куди твоя голова не влізе?
С о л о х а. Боже мій, Боже мій! За віщо таке лишенько на мене? Чим я провинила, чим прогрішила?.. (Плаче.)
Прохор. Скажена баба! Я її ще й пальцем не торкнув, а вона вже й реви підняла!..
С о л о х а. Чи мене мати проплакала, чи лиха людина шлях мені перейшла?
Прохор. Зґвалтує чисто усіх сусідів, подумають, що я й справді завів бійку!..
С о л о х а. Господи Боже мій! Вже, здається, так йому догоджаю, так потрапляю, навіть всі думки його наважаюся відгадати!..
Прохор. Підняла справжні реви! Тьфу!..
С о л о х а. Удар мене, удар краще, тільки залиши, Бога ради, оте невкуснительство! (Показує на папір.)
Прохор, Слухай, Селямидо! Іди ти у кватирю і не без-копой меня!..
С о л о х а. Як же мені не тривожитись, що вчора, як розказала я Надежді, як ти прієш над паперами, так вона каже, що так може і стерятись людина!..
Прохор (тривожно). Що-о?..
С о л о х а. Надежда вичитала у книзі, що, каже, як тільки людина почне сама з себе витівати грамоту, то зараз світ замакітриться їй і вона божеволіє.
Прохор. Що ти брешеш?
С о л о х а. Ні, не брешу. Я цілісіньку ніч не спала, все жахалася!.. Тільки що заплющу очі, так мені і почне ввижатись, що ти вже збожеволів і так страшенно витріщаєшся на мене, звіришся та плямкаєш губами!..
Прохор, Тяме твоя Надежда з носа та в рот.
Тим часом Надежда вийшла з хати і наслуха. ЯВА З
Надежда. Дядьку Прохоре! А гляньте на себе, від чого це, як тільки вимовили ви оті розумні слова: "з носа та в рот",— раптом підвело вам голову догори, мов той порожній колосок, з котрого випало останнє зернятко?
Прохор. Як?
Надежда. Не розжуєте? Посилкуйтесь. С о л о х а. А що? Це тобі не зо

мною заїдатись! Прохор (регочучи). Надежда, так вона мудра та ще й премудра, бо щодня їсть карандаші, а чорнилом запива!..
Надежда. Гляньте, гляньте, господин соцький. Тепер вас ще більш потягло догори... Ой-ой, які ж ви високі стали, аж до неба!..
Солоха. А дурний, як треба.
Прохор. Селямидо, прикуси язика! Бо кому-кому скрутиться, а тобі змелеться!
Надежда. О, у кулачній розправі ви не звихнете розуму!.. Іншим людям годилося б до лоба, замість розуму, роги при-становити, а до ніг ратиці — вони раптом світ перевернули б. 7
Прохор. Та ти... Ов-ва, яка розу... З тобою товкувать не стоїть!.. (Хоче йти з хати.)
Надежда. Звісно. Бо ви хвалили кулачну розмову, цебто чортову навуку, а Божу розмову та розум занехаяли, а я завжди користаюсь тільки Божим.
Прохор (набік). Либонь, з цією не зговориш...
Солоха. Закуси, Прохоре, чим Бог послав.
Прохор. Ой, морсну я тебе!.. (До Надежди.) А ти... той... Хіба я разлі тебе возом чи хургоном зачепив?..
Надежда. Возом зачепили б за одежу, а словом гидким ви уразили в душу.
Прохор (не зна, що сказать). Це ти все з книжок?
Надежда. Аби не з хворої голови.
Прохор. У кого ж то хвора голова?
Надежда. У кого мозок болить.
Прохор. Ав книжках би то багато розуму?
Надежда. А вам здається, що в книжках тільки дурницю провадять?
Прохор. Як можна? Нє, книжки так той... Адже і в на-чалства є книжки, і багато книжок: журнал обходящий і ви-ходящий, розносна кнщ;а, протоколи, справки... Так там ніко-торої дурниці. Знов і в церкві з книжок вичитують...
ЯВА 4
Андрій (на порозі хати гука). Надеждо! А йди на хвилину в хату, діло є. (Пішов.) Надежда. Зараз, тату, іду.
Прохор. Ну, в тебе, Надеждо, на плечах голова, хоч би й станового жінці

таку голову або вурядниці Селямиді Івановні.
Надежда, Невже, по-вашому, я більше тямлю, ніж з носа та в рот? (Пішла.)
Прохор. О, яка ти... Причепилася з носом та з ротом!.. Ач, яка, той...
Солоха. Я тобі, чоловіче, щось таке скажу, що ти он як здивуєшся!
Прохор. Навдаху чи більш здивуєш від Надежди... Либонь, таки вона не дуря?..
Солоха (оглянулась). Надежда вчить грамоти свого батька!
Прохор. Що-о? Та це ти?.. Це вже ти підбрехнула! Солоха. Я сама бачила, оцими своїми очима бачила! Прохор. Коли? Де?
Солоха. І вже скільки разів бачила! Учора, як ото пішла Надежда з школярами у Бугаївку до обідні, я й подумала собі: чого ж то старий зостався дома і не йде до церкви, чи не заслаб? Підкралася до вікна та й зазираю нишком. Аж бачу, сидить він край столу, розкрив книгу, воде пальцем по книзі і голосно вичитує.
Прохор. Та невже?
Солоха. От єй-богу! Я вхопила скільки слів з його читання, бо голосно вичитував. Каже: "дондеже", "повелику", "ходяще", "паки"... Такі ж слова у церкві вичитують?
Прохор. Точно, що такі. Це церковні слова... Хм! Старий чоловік і...
Солоха. Ось ходім лиш полуднувати, бо ти, либонь, чисто охляв з тими паперами...
Прохор. Дивина! Старий чоловік і вчиться...
Пішли.
ЯВА 5
Федір і Гаврило ідуть вулицею.
Гаврило. Це тобі, Хведоре, щастє з неба пада.
Федір. Не геть-то й велике щастє!..
Гаврило. Та ти-бо не куражся!.. Що Хвенька проштрах-вилась?.. Наплювать на те! Я, братухо, більш тридцятка годів старостую, так всі ці прегмети і хокуси мені здавна відомі, я їх, заплющивши очі, бачу... А Микишкина Хвенька з гарним приданим, ось у чім вся сила. Одежі на цілий вік, худоби теж: пара волів, корова дійна і телиця... А головне діло — триста п'ятдесят карбованців грошей, розумієш?
Федір. Це тебе Микишка підмогоричив, щоб отакечки брехав? Ловко

розмальовуєш!..
Гаврило. Я сам бачив гроші, своїми очима; Микищиха вийняла з скрині і показала. Мало того, що бачив, ще й перелічив сам, і вєрно: триста п'ятдесят карбованців як одна копійочка!..
Федір. А не хвалшиві часом?
Гаврило. Говори!.. Відкіля б вони у нього взялись хвалшиві?..
Федір. І всі гроші зразу віддасть?
Гаврило. Авжеж, зразу! Ми так умовимось, щоб зразу!.. На мою думку, кращої пари задля твого Демида і в губернії не знайдеш. А буде Хвенька твоєю невісткою і як часом який недохват чи яка притичина, ти зараз і скомандував: "Хвенько, поїжджай у город до твого миндруса і скажи йому: пожалуйте деньог — двадцять п'ять чи тридцять карбованців, потому што як мені з дитьом горко приходиться і невправка..." Ну, він і дасть їй, на дитину дасть; нелзя не дать, бо воно його дитьо... Купець повинен дать.
Федір. Так, кажеш, всі триста п'ятдесят заразом оддасть?
Солоха(проходе до Андрійової хати і підслуха). Триста п'ятдесят?.. Що таке триста п'ятдесят?
Гаврило (побачив Солоху). Проходь-проходь мерщій, це не до тебе річ. Солоха пішла.
Ось ходімо до Ми кишки, і я тебе запевняю, що сьогодня й могорич зап'ємо.
Федір. Та якщо заразом...
Гаврило. А на оцю, на Надежку (показує на Надеждину хату), ти не сподівайся!.. Хоча я і вговорив би її, коли б на те пішло, бо я можу; але, на мою думку, не варто й клопотатись!.. Яка з неї робітниця? Книжниця, а не робітниця. А тобі треба не білоручку, чи так? Або робітницю, або триста п'ятдесят карбованців грошей. Окрім того, Надежда відьомського кодла!..
Федір. А правда? Ага!.. Я давно це постерегаю!..
Гаврило. Це ж всім відомо, що ще як її матір мамкувала у дворі, так один повар-відьмак навчив її, а мати вже навчила дочку...
Федір. Чув і я про того поваря. Агличин би то, чи що. Кажуть, що було ніколи і лоба не перехресте, і в церкві його не бачили. Жаб їв і всяку нечисть!..

Гаврило. Ото-то ж бо й є! Ходімо мерщій. Бо як упіймаєш гаву та хтось інший покористується — жалкуватимеш тоді, та пізно вже буде.
Федір. Зайдімо ж до монополькн та смикнемо... Бо ти оце надихав на мене горілчаним духом, так біда як кортить... Доки не чую носом горілки, неначе не дуже і кортить, а як почув — невидержка!..
Гаврило. Чого ж заходить? Там, у Микишки, нас зразу почастують!
Федір. Хіба? Якщо триста п'ятдесят карбованців, то можна таким хазяїном зробитись...
Гаврило. І зробишся хазяїном не то що на всю губу, а й через губу. Пішли.

ЯВА 6

Д е м и д виходе з другого боку, назустріч йому Василина.
Василина. Чого ти так рано приплентався з поля, ще й не полудень, а ти вже пошабашив орать?
Д е м и д. Яким чортом орать, коли ось чересло поламалося?.. Хіба у нас плуг? Чорти батька зна що, а не плуг! Похря-паний, чепіги позв'язувані у десятьох місцях, повзун геть стерся, граділь у двох місцях цуркою скручений... Іменно що плуг! Насилу спряглися з Володькою ніхто не хотів з нами спрягатись; а тепер і Володька зайняв своїх волів та й погнав... "Я,— каже,— краще піду своє волочить, бо з нашої супряги товку не буде..." Тепер пошукай кого другого до супряги! Треба ще й чересло нести до коваля, аж у Щеняче, за десять верстов, бо наш коваль і зварив би, так каже: "Багато людської роботи, невправка..."
Василина. То вже сьогодня хоч заскородь те, що виорав. Д е м и д. А чим? Хіба у нас справна борона? З таким хазяйством, як у нас, чортового батька розхазяйнуєшся!..
Василина. Батько мене сьогодня мало-мало не били. Д е м и д. За віщо?
Василина. За злотого. Вони згубили, а я знайшла. Д е м и д. Віддай мені!
Василина. Батько одняли.
Д е м и д (дражне). "Одняли". Дуря! У мене не одняли б. Василина. А вгадай, що мені Хвенька подарувала? Д е м и д. Яка Хвенька?
Василина. Микишкина! Хіба ти не знаєш, що вона приїхала вже з города?
Д е м и д. Великий мені клопіт до неї. Василина. І дитину привезла. Д е м и д. Чию? Василина. Свою. Демид. Он як?.. Ловко!.. Василина. Вгадай, що

подарувала! Демид. Перстень?
Василина. Ні, ось що! (Вийма коробочку, у котрій скіль-кось бусів.)
Розглядають, ЯВА 7
Солоха й Надежда.
Солоха. Як тільки постережеш, що він вийде читать у повітку, ти й поговори з ним. Він тебе тепер послуха.
Демид. Ловко як блищить! А в цій великій намистині, неначе в дзеркалі, пику мою видко... Ач, брат ти мій, який здоровенний ніс!.. Хіба у мене такий великий ніс? Сторія, брат ти мій! (Дивиться у намистину.)
Василина. І я себе бачу! (Дивиться.)
Солоха (до Надежди). Як увійшов тоді в хату, то довго про тебе балакав та дивувався. "Ніколи,— каже,— і не думав, і не гадав, щоб можна було промовою так заотосити чоловіка, що й памороки йому немов засота і язика задубить..." Зробиш так?
Надежда. Зроблю-зроблю. (Пішла в хату, а Солоха за повітку.)
Д е м и д. Дай мені ще одну намистину, я причеплю обидві ось сюди до жалетки.
Василина. Е, ні, віддай і ту. Віддай-бо! Віддай!..
Д е м и д (стулив кулака, бус розсипався). Тепер ні тобі, ні мені. (Регоче.)
Василина. Ідоле! Геть роздавив!.. Навіщо ти роздавив?
Д е м и д. А хіба я нарочито? Ну, вже й намисто, чорт батька зна яке: неміцне, хрупке!.. Дай мені ще одну.
Василина. Не дам, нізащо не дам... (Побігла.)
У цей мент з ХИЛЬКОБОЇ хати виходять школярі і розходяться на всі боки,
ззаду Логвин.
Д е м и д. Здоров, Логвине. Вчишся і досі? Логвин. Вчусь.
Демид. Та й довго як! І не обридло? Логвин. Навряд чи й обридне. З кожним днем все більш зацікавлює читаннє.
ЯВА 8
Надежда (на порозі). Логвине! Віднеси, будь ласка, мішок жита до млина, бо батько не зможуть...
Логвин. Е, ні, батькові я не дозволю нести, зараз сам одтартарю.
Демид. Здрастуй, Надеждо!
Надежда. Здоров.

Демид. Ти б, може, й мене прийняла в навуку?
Надежда. Тобі батько не дозволить вчитись.
Демид. Батько? Ні, я сам собі не дозволю. (Регоче.) У мене до книжок нема охоти.
Андрій (з сіней). А де ти, Надеждо?
Надежда. Зараз, т^ту, іду. (Пішла.)
Логвин (їй услід). Я туж-туж жито віднесу! (До Де-мида.) Дай, братухо, покурить, біда як кортить.
Демид (дає тютюн). На.
Л о г в и н. Дядько Андрій не курять, так ні в кого й поживитись.
Закурюють.
Демид. Штукерію, брат ти мій, розказував якийсь прохожий — чи воно москаль, чи богомол який. Певно, здалеку йде, бо за плечима клунок, з боку бляшана балцаночка і торбинка з харчю, а на голові стовбовувата шапочка... Підійшов, поздоровкався, далі сів на ріллі і почав розказувать. Дали ми йому охраєць хліба і дві цибулини. Так розказував, що десь-то він їхав по чавунці, так на одній станції якийсь началник звелів зупинити машину. Кондухтор свиснув у свисток, машина зупинилась, і зараз миру насунуло видимо-невидимо. Вийшов з вагону онорал, за ним другий, а далі третій, питають людей: "Што, у вас, реблята, був голод?" — "Був!" — одповіли люде.— "Ну, сто не воченно харашо! А кушали ви хлєбушку, што вам началство прислало?" — "Кушали!" — "Ну й харашо, што кушали. Нам вас, реблятушки, жалко, через тоє самое, што требується салдатов... Г з тим, што прощайте зоставайтесь здорові, реблята, і не сумлівайтесь..." Онорал увійшов у вагон, за ним другий, а далі і третій, кондухтор свиснув у свисток, і машина покотила та й покотила!..
Л о г в и н. Може, який генерал і проїздив, може, й справді промовляв що до людей, тільки, певно, богомол не розчолопав, про віщо він промовляв.
Демид. Чого ж не розчолопав, хіба то штука велика чи мудрація яка?
Л о г в и н. Не з нашим, брате, розумом розчолопувати те, про що генерали промовляють.
Демид. Чому? А я так думаю, що з нашим!..
Л о г в и н. Думай собі. Пам'ятаєш, як ще ми малими пасли телят біля великого шляху і проїздив якийсь пан, зупинився він, зліз з каляси і

почав до нас балакати, та ще й по-нашому, а ми від нього як пужнули, мов вівці від вовка?..
Демид. Малі були, звісно, дурні були.
Л о г в и и. І тепер не геть-то розумні!..
Демид. Не, я не дурак!.. Знов богомол почав розказувати, що з Пехеньбурху три онорали везуть людям п'ять милийонів грошей... А тут якраз мій борозний бик мотнув головою, зламав заноза, а був не налиганий, як задрочиться, як дремене!.. Доки я його перейняв та пригнав до плуга, а богомол вже й пішов далі!.. Може, то нам везуть гроші?
Логвин. А чи ти знаєш, скільки людей у нашім царстві?
Д е м ЇЇ д. А скільки ж?
Логвин. Більш як на сто милийонів.
Демид (здивувався). Ой-ой-ой!.. Та невже?
Л о г в и н. То розділи ті п'ять милийонів, що везуть генерали, промеж усіма людьми, чи достанеться тобі хоч четвертак?..
Надежда (у вікні). Логвине!
Л о г в и н. Ось я зараз! (Хутко пішов, а через хвилину вертається з мішком на плечах.) Я два таких мішка за раз понесу. Нехай, Демиде, ми колись з тобою ще про це побалакаєм! (Пішов.)
Демид. А хіба мені цікаво? Не мав з ким у патьоки заходити та зайду з тобою?.. Сто милийонів?.. Це брехня!..
ЯВА 9
Федір і Демид.
Федір. Бач, про вовка помовка!.. Де це ти вискіпкався? Демид. Та ось поламалося чересло. Ф е д і р. Чересло? А чорт його побери! Демид. Коваль сьогодня не зварить, бо ніколи. Федір. І не треба! Чорт його побери! Демид. А Володька погнав волів додому, каже: "Морока з такою супрягою!.."
Федір. Чорт його побери і Володьку, і його супрягу! Демид. Отакої!
Федір. А ти думав, якої? Ти скажи мені, так як оце стоїш, тільки скажи по-моєму, з одного слова: хочеш, щоб я тебе оженив?
Демид. Ви знов своє? (Показує на хату Надежди.) Вже не хочу!
Федір. Ге, ти, хамуло!.. Триста п'ятдесят карбованців грошей, опріч одежі і скотини!

Демид. Ого-го! Та ну?
Федір. Кажи з одного слова, жалаєш?
Демид. Єжели што триста п'ятдесят карбованців — жалаю!
Федір. От люблю, маладець! Уклонися ж батькові, сучий сину, що він об тобі побивається денно і нощно.
Демид. Я можу. (Кланяється.) Аж тричі уклонюся!.. (Кланяється.) Хто за триста п'ятдесят не вклонився б не тільки батькові, а й кому завгодно?
Федір. Корись батькові, а не дурій! (Бере його за чуба.) Дурню, вішатись задумав? Краще я тебе оженю, візьмемо приданого триста п'ятдесят карбованців, одежу і худобу і станемо першими хазяїнами!..
Демид. Оце так ловко!..
Федір. Бачиш, що батько від тебе розумніший?.. (Знову скУое його за чуба.)
Демид. Ой-ой! Та ви не в шутки, аж сльози потекли з очей, так скубонули!..
Федір. Завтра тебе і звінчаю, нічого і відкладати надалі!..
Демид. Як завтра? А коли ж коровай поспіє, а шишки, а дарунки, а страва?.. Хіба по-модньому весіллє справлятимем: без співів, без шишок?..
Федір. Весіллє через тиждень відгуляємо, головне діло повінчати. А про страву на весіллє нема чого пеклуватись, аби була горілка!.. Скільки не настановляй страви, а як не частуватимем після кожної ложки локшини та після кожного шматочка мняса, скажуть: сумне було весіллє!..
Демид. Це ваша правда. Я й сам, сказать, до страви не такий охочий, як до питва!..
Федір. А догадайся, на кому я хочу тебе оженити?
Демид. Та воно все рівно!.. О, у вас пляшка стирчить у кишені, невже порожня?
Федір. Ласий до питва, каналія!.. На, хильни, я нарочито чарок зо дві зоставив. (Дає йому пляшку, але з рук не випуска.) Годі-годі! Ти всю вижлуктиш! (Одійма пляшку.) Ну, сину, нехай тобі Господь допомага у щасті та в добрі вік звікувати!.. (П'є нахильці.) О! Ондечки вже йдуть твої свекор і свекруха.
Демид. Микишка йде, з жінкою! То це ви хочете мене на Хвеньці оженити?

Федір. Угадав, як у око вліпив.
Демид. Що ж?.. Якщо на Хвеньці, так і на Хвеньці! Тільки, тату, ви купіть мені небезпременно сердука і дзигета на весіллє!
Федір. Купимо, купимо!.. Триста п'ятдесят карбованців своїми очима бачив! Це вони до нас ідуть, треба б горілки... У тебе нема якого там семигривенного?
Демид. У мене якраз заваляється, таківський я.. (Рего-чучи, пішов.)
Федір. А все ж таки якось треба прийняти сватів. (Пішов, пеклуючись.)
Текля (співа за лаштунками).
Ой умер мій хороший Та й покинув копу грошей, Щоб я пила та гуляла, Його душку споминала!..
Ой умер мій Данилко,
Поховали — ноги видко,
Вже й до ями волочуть —
В мене сльози не течуть!..
ЯВА 10
Текля, Ми кишка і Гаврило.
М и к и ш к а. Текле, перестань-бо!..
Гаврило. Ні, нічого, нехай покуражиться!..
М и к и ш к а. Ненавиджу! Стривай-бо!
Текля (танцюючи). Стрибай вже ти, Микихфорочку, коли ти молодший, а я вже своє відстрибала!.. Хіба я з радотдів танцюю, з радощів співаю? З досади, з превеликої досади, моя ти бородата мачуло, мій ти зозуле, мій ти одуде!.. Ні, ти скажи мені, за віщо отой кирпатий бакалійщик обидив мою Хвенічку, мою красу?.. Я ж скільки разів наїздила в город, у гості до Хве-йічки, так він мене мамашечкою величав. "Я,— каже,— мама-шечко, оженюсь на Хвенічці, бо ужасть улюбльон! Видите, яку кватирю їй наняв — первосортню?.. Як тільки,— каже,— Хве-нічка довчиться у мадистки усякі плаття шити, так я зараз встрою їй майстерську і повінчаюсь з нею"... Вийшов він, я й кажу: "Хвенічко, душко, красо моя писана, не верь йому, кирпатому, обманить!.." А вона мені: "Мамашо! Він клявся-при-сягався, цілував окону і сиру землю кушав!.." А тепер обманив. Ах ти ж гильдейський бакалійщик, шкарпійон курносий!.. Виряджаючи мене, кожен раз давав на дорогу булочку, асальо-дочку або маслинок і бутильку пива!.. Бувало, як посадовить Хвенічку на коліна та як почне

цілувать та милувать її... "Видите,— каже,— мамашо, как я улюбльон?.." Ах ти, падлець кирпатий!.. Щоб тобі губи поприщило, щоб тобі живіт обдуло з тії землі, що ти кушав!.. Ох, бедная моя мадисточка!..

Гаврило. Ну, годі вже, годі!

М и к и ш к а. Люде почують, зараз почнуть лихословити... На глум підіймуть... Ходім, Бога ради, ходім вже!.. Коли б Господь поміг хутчій повінчати їх, щоб сорому того позбутись!..

Гаврило. Про сором не турбуйтесь, то пустякове діло. Я більш тридцятка годів старостую, так...

Текля. Ах ти марзавець, адійот! Осоромив на всю губер-ню! А за віщо? За верну любов... "Я,— каже,— мамашечко, улюбльон!.." Ах ти хвараон курносий!.. Ну, попаду я тебе в городі, я тобі твого кирпатого носа одгризу, єй-єй, одгризу!..

Гаврило. І не слід цього робити, нехай краще грошенят дає...

М и к и ш к а. Ондечки й сват.

ЯВА н

Федір (ідучи назустріч). Просимо в хату. М и к и ш к а. Ходімо швидш... Що ж, Хведір Семенович, перебалакали з синочком?..

Федір. Я сказав слово і вже як шапкою накрив!

Гаврило. Я ж казав, що у Хведора діло кипить!..

Текля. О, він такий! У, пам'ятаю я його ще парубком, забісований був!.. Простягся був до мене за рушниками, пам'ятаєш?

Федір. Ні, я... вже забув!

Текля. Забув? Почула я, що він до мене лагодиться з старостами, як упаду батькові в ноги, як заголосю: не віддавайте мене, таточку, за Хведора, бо він мені віка вкоротає!.. (Погрожує па нього рукою.) У, катюго, сибірний!.. Ач, очі як у гада, ач, як іскряться!..

М и к и ш к а. Та годі!.. От наказаніє!..

Гаврило. Іменно: згадала баба дівера, що добрий був!..

Текля (співа і пританцьовує).

Ой дід ходе по току, Баба по городу, Ой дід носе чаплію, Баба — сковороду.

Ой дід бабу товче-товче,

Що невдало млинці пече,

Цить, діду, не бісись,

Як напечу — наїсись!..
М и к и ш к а. Отже, я вернусь додому!..
Текля. А я тебе за мачулу та назад!..
Микишка (сміючись). Скажена баба!
Текля. Хоч і скажена, та любиш! (Починa співати.)
Ой на мене мій муж бурчить...
Федір. Свахо! Затули лиш на хвилину писка!
Текля (показує на нього). У-у, як визвірився!.. Чортячі очі, єй-богу, чортячі!.. Бузувіре, кате!.. Жінку прибив, замучив, що лежить вже два роки!..
Входить Демид.
Оце мій і зять?
Демид (підходе). Та я ж він і є!
Текля. Цілуй же мене в ручку, бо я твоя теща.
Демид. Скільки завгодно! (Цілує її в руку.)
Текля. Красун!.. Куди ж тому кирпатому гильдейщику до тебе? (Здійма з своєї шиї хустку.) На ж тобі від молодої хустку. Стій! Я почеплю сама тобі на шию, нехай у твоїх товаришів з заздрощів очі рогом повилазять! (Зав'язує.) А ти мою Хвенічку жалуй, не бий мою красавицю, бо вона у мене ніжна!..
Демид (регоче). Та там як прийдеться...
Федір. На ж, сину, грошей та збігай по горілку, візьми півкварти. (Шука в кишенях.) Оказія!.. Загубив десь два злотих!..
Микишка. Та не шукайте, свате. На, зятю, ось карбованця та принеси кварту.
Текля. А я кажу, півтори! Демид. Я живо справлюсь. (Побіг.) Федір. Ходімте ж у хату!
Текля. Ох, бедная моя Хвенічка! Будуть тебе бить, ох, чує моє серце, що будуть!.. (Пішла, співаючи.)
Ой на мене мій муж бурчить... ЯВА 12
Василина (біжить з відрами). Мусила знов бігати по воду аж на чужу вулицю, бо з нашої криниці знов воду витягали... Може, й справді батько правду кажуть, що то відьми зменшують воду у нашій криниці?.. Певно, воно тдк-таки й є!.. От кляті відьми!..
Надежда (відсунула у вікні кватирку). Василино! До вас Микишки пішли.

Василина. Вже? Треба ж швидш бігти додому. Сьогодня знов у нашій криниці, замість води тільки грязюка!..
Надежда. Наносила б води зарання, удосвіта, як я раз у раз роблю, то й не довелося б бігати на чужий куток по воду.
Василина. Добре тобі, що ти можеш удосвіта прокинутись, а я завжди просипаю.
Надежда. І я іноді заспала б, так батько будять.
Василина. А наші батько й самі так сплять, що аж!.. Батько кажуть, що то відьми воду зменшають у нашій криниці!..
Надежда. Які там відьми? Тепер воду вибирають з кри^ ниць не тільки задля варева та питва, а й на всяку роботу; і скотину поять з криниць, бо ставків же нема, весною всі греблі повиривало.
Василина. Ставки ставками, а криниці... Ні, певно-таки це відьомські витівки. (Побігла.)
ЯВА із
Логвин. От і справився! За яку ж тепер роботу прийнятись? Вчора хотів води наносити, так Надежда не дозволила, каже: "Це моя робота". Піду, спитаю дядька Андрія. (Пішов за хату.)
ЯВА 14
Демид (гука). Логвине, а йди сюди!
Л о г в и н вертається.
А мене, брат ти мій, женять! Л о г в и н. Коли?
Демид (показує пляшки). Ось і могорич вже будем пить!.. Завтра, брат ти мій, і до вінця! Бачиш на мені хустку? Це від молодої. Ну вже ж і хустка, хто гляне, аж губами зачмока!..
Логвин, Коли береш дружину до любові та до мислі, то це гаразд.
Демид (регоче). До любові? Ні, триста п'ятдесят карбованців приданого!.. Логвин. Що-о?
Д е м й д. Верно! А хустку шинкар як помацав у руці, та й каже: "Вона стоїть не менш, як два з половиною!"
Федір (гука). Демиде, чого ти теревені розводиш? Неси мерщій горілку!..
Демид. Слухаєм, господин папашо! Раді стараться! (Побіг.)
Логвин. На кому ж це він жениться? Каже, триста п'ятдесят карбованців. Ого-го! (Пішов.)
ЯВА 15

Прохор (ідучи під повітку, оглядається). Либонь, Со-лоха заснула? Зараз у сні приверзлось мені, що я так ловко вичитував. (Сіда і вийма папір.) Ану, чи цригадаю, як мені воно виснилось? (Ніби чита.) "Предписаніє, которе... как єжели воно приказаніє, щоб как недзя, штоб не сповнено, то буде на-казаніе... Скоропостижно і невкоснительно, посилаю єтую бамагу, становой пристав..."
Надежда (підкралась). І оце все там списано?
Прохор. Знов тебе приперло? (Побачив Надежду.) Чи це не Солоха?..
Надежда. І нащо б я отак себе обдурювала та мучила? Дайте я подивлюсь у бамагу, чи так же воно там написано?
Прохор. Та що ти тям... Ні, той, я забув!.. Ти... ти по-німаєш...
Надежда. Давайте, я вам поможу прочитать.
Прохор. Невже ти зможеш мене навчити?
Надежда. Чому ж ні? Якщо ви вже домізкувались до того, що грамота — розумові очі, то навчу.
Прохор. Мабуть, що воно так-таки й є.
Надежда. Авжеж, що так. Хто чита, той і розумом зроста. Он ви держите в руці бумагу, а чи ви знаєте, з чого вона зроблена?
Прохор. Аз чого ж, з бамаги?
Надежда. Як з бумаги? Цебто бумага росте де чи як? Прохор. А може, й так...
Надежда. Ні, не так. Як навчитесь грамоти, то тоді і вичитаєте з книг, як її роблять.
Прохор. А воно любопитно...
Надежда. Умітимете читати, тоді на що не глянете, про все у книзі вичитаєте: і з чого що робиться, і як... ї не доведеться вам за кожною малечою обертатись з питанием до грамотного чоловіка, а самі візьмете книгу і вичитаєте.
Прохор. Воно неначе так і справді?..
Надежда. Давайте ж бумаїу, я вам прочитаю.
Прохор. Це туж-туж приніс десятник, від урядника... (Дає.) Тільки, якщо я не так, то ти... не глузуй, чуєш?
Надежда (чита). "Сотскому села Шумихи. Предписывается тебе немедленно выслать для исправления дороги, между Гороховаткой и Сеньково, семь человек с лопатами и прочими принадлежностями, при

двух конных подводах. Урядник Григорьев". (Віддає.)
Прохор. Он вона про віщої А покажи мені: де тут лопати, а де принаглежності?
Надежда. Осьдечки.
Прохор. Диви!.. Зовсім не похоже на лопати.
Надежда (сміється). Ходімте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам прокажу азбуку, і ви побачите, як швидко у нас піде грамота.
Прохор. Та я той... Ну, а як дізнаються та вхоплють на зубки? Знаєш, який у нас народ!..
Надежда. Горенько тяжке! І як воно у людей неграмотних під впливом віковічної темряви перекручується у розумові все шиворіт-навиворіт. З такого, котрий п'є горілку, а напившись, лається та б'ється або десь валяється в калюжі, годилося б щодня глузовати, соромити його та пекти йому раз у раз очі тим соромом,— так ні, не глузують, а ще почитують і шанують!.. У свято йап'ється, прийде додому озвірений, б'є жінку, поперелякує і порозгонить дітей, ламає все, нівечить — і мовчать такому, не зупиняють його, не забороняють йому знущатись над сем'єю... Як можна, він хазяїн, має волю навіть і всіх покалічити, і хату спалити!..
Прохор. Ну, щоб хату спалити, так недзя... бо то вже провзошествиє, і зразу треба скоропостижну штахвету — до станового чи до урядника...
Надежда (не слухаючи його). А хто почне у свято, помолившись Богові, роботу яку, того зразу затюкають: гріх, великий гріх!.. А п'янствовать, а битись, а лаятись — не гріх?..
Свято на те, щоб чоловік мав право на відпочивок, котрому ж скортить робити, той може сміливо робити і в свято!..
Прохор. Як же то не гріх робити у свято?
Н а д е ж д а. А так. Бо п'янство та бійка — то чортове діло; а праця — Боже!
Прохор. А може?
Надежда. Ходімте вже скорій!..
Прохор (озираючись). Чи ти й справді вчиш батька свого грамоти?
Надежда. Справді. (Оглядається.) Тільки ви не кажіть їм, бо й вони так точнісінько заполохані темрявою, як і ви.
Прохор. Якщо так, то ходім. (Ідуть.) Ц-с... Либонь, хтось іде.

(Оглядається.) Ні, нікого нема. Ради Бога, ти нікому поки що...
Надежда (усміхається). Ні, ось зараз так і піду славити по всьому селу!..
Прохор. Та я так... Ти, звісно, вумниця, у тебе не така натура, як у наших бабів. Я певен, що Селямида перша почне язичити, там така язичниця!..
Пішли в хату Андрійову. ЯВА 16
Демид (вибіга на причілок і гука на тік). Дядьку Андрію, а йдіть до нас водку пить! У нас і староста, і писар!.. У писаря вже аж пара йде з лисини, а він ще не подається. Прийдете? Га? Чому ж не хочете? Батько гніватимуться!.. Як не хочете, так наплювать!.. Треба бігти ще за четвертиною. Ну, й щедрий же у мене тесть, а теща ще й тестя переважить! (Побіг.)
Завіса.
ДІЯ ТРЕТЯ ПЕРША ОДМІНА Та ж декорація.
ЯВА 1
Надежда, Логвин і школярі.
Надежда (до дівчинки). Не забудь же, Маринко, у ярмарку нагадати таткові про книгу "Родноє слово" , щоб неодмінно купив. Я казала вже йому, а ти таки нагадай. Та ще скажеш, щоб зараз після ярмарку прийшов до нас посадовити дерева в садку.
Дівчина. Скажу. А якого вам гостинця з ярмарку привезти?
Надежда, Ніякого.
Дівчина. Я привезу бублика або медяника. Логвин (регоче). А мені привези дірку з бублика!.. Дівчина. Як... Хіба можна^..
Логвин (сміється). А як не можна, то й не треба.
Дівчина пішла.
Надежда. Ну, їдь з Богом. А ти, Мокрино, проси татка, щоб купив тобі черевички, щоб хоч до церкви не босоніж ходила.
Дівчинка побігла.
А тобі, Василю, замість ярмарку, радила б піти до хвершала, бач, як знов увесь підбородок вогником обкидало!.. Щоб не було лиха!
Хлопчик. Татко велять їхать у ярмарок, бо нікому буде воза постерегти...
Надежда. Та вже коли велять, то їдь. Хоч хусткою зав'яжи, а то обвітрить тебе в дорозі... Все-таки навідався б до хвершала.
Хлопчик. Та воно нічого!.. (Пішов.) Надежда. От і вся моя школа роз'їхалась на ярмарок!.. Логвин. Я вже завтра присяду до когось на

воза. Надежда. їхав би з батьком.
Логвин. У них і так тісцо. буде на возі. Тітка ваша, Пріська, прохали, щоб їх взяли в ярмарок та ще й з дівкою, з Галькою; і знов двоє підсвинків, чотири мішки ячменю... Але ж і розгнівався Хведір Жовтяк, що дядько Андрій ні вчора, ні позавчора не пішли могоричу пить!.. Лаявся на всю губу, упирем —славив дядька!.. Репетував на всю вулицю: "Я йому докажу, я його упечу!"
Надежда. Сп'яну варняка казна-що. А тут ще й грамота моя йому в горлянці кісткою стала. Сумно жити серед такого люду... Прямо хоч тікай з села!..
Логвин. От тобі й на! Як же це так? А хто ще недавно читав, що хто хоче темному людові освічувати шлях до розумного і правдивого життя, той мусить уміцнити свої сили заздалегідь, бо його шлях буде тяжким, тернистим, колючим?..
Надежда. Яй читала. Хіба про себе?.. Я ж чую, що мої сили не уміцнені!.. Гидкий поклеп та образливе пащекуваннє боляче щодня, щочасу вислухувати!..
Логвин. Коли б мені осягнути розумом хоч частину навуки, щоб упевнився я, що колись зможу бути у пригоді людям не тільки моїм самотужжєм та міццю своїх жил, а й освітою, я не сказав би так, як ви... Я такий, що як треба, то й голову під колесо підкладу!..
ЯВА 2
Ті ж і Микола.
Микола (здоровкається з Надеждою). Моє почтеніе вам! Как живьотє-можете, а ми благодарім покорно. Разві так, што не помніте меня?.. Припомнітє: княжеской камар-денер!.. Годов два з половиною назад — ні больш, ні менш, как ми у ваших гаспод билі у гостях; ви билі тогда при баришні, і ми вам адрикумельдовались... Ну, тепер єщо рикумельдуюсь. Вот. (Дає візитну картку.)
Надежда. Це ж що? (Чита.) "Николай Григорьевич Шкуров".
Микола. Ето, значить, я. Попросту наше прозвище Шкура; но при сертучной лібо при фрачной парі какось оно не подходить. Я, значить, послан їх сіятельством у деревню сделать кой-какі распоряженя... А ваші баришня как усліхали і гаварять: возьміть письмечко, по дороге завезьотє... Да! Ну, я как єхал туда, так забіл, а тепер, на обратном

турне, успомнил і... Вот вам оно. (Дає письмо.)
Надежда. Це ви більш двох тижнів продержали письмо?
Микола. Да, бивает... Немного попачкался канверт, а прочее пустяки... Да!
Надежда (розкрива лист.) Ага! (Читає.) Он як?
Микола (до Логвина). Послушай, ти, хрант, сапоги в рант! Уступи-ка место, а сам хоч і постой... (Сіда.) Достаточно сегодня жарко, не взірая на осєнню температуру!..
Логвин. Піду до дядька Андрія на тік, либонь, вони ячмінь віють,— допоможу. (Пішов.)
На де лсд а (чита). Так-так! (Упустила картку.)
Микола (підніма). Ізвольте.
Надежда. Візьміть собі.
Микола. Ето вам на пам'ять. Теперича скрозь мода, даже промеж лакеєв і кучеров движеніє цивилізації вперед... Да! Я вам і хватаграфію свою у другой раз подарю, штоб ви у альбом... Альбом у вас єсть?
Надежда. Байдуже. (Чита.)
Микола (кладе біля неї картку). Тепер даже неприлично без альбома. Какойсь-нібудь гость алі ухажор дарить вам хватаграфію, так надо єйо в альбом... Да! В дешевой распро-дажі можно вигодно купить. Ми все, которі княжескі, покупили... Да, тепер альбоми очень в моді!
Надежда (дочитала лист). Ну, слава Богу!
Микола. А правда?
Надежда (хова лист в кишеню). Що таке? Микола. Ви говорите, слава Богу, што всюду, альбомна мода проникаєть?
Надежда. Ні, я не про те... Це я дещо радісне прочитала в листі.
Микола. Да? (Помовчав.) Што ж, ви тут, как гаварать, школу імєїте? Ето не худО. Ми, которі люді понімаєм обра-зованіє, так должни деревню от невежества ослобонять поскорее... Да! Как же ваша прогресія нащот грамотєйства, імєєт движеніє Вперед?
Надежда. Ви-бо не кажіть таких слов...
Микола. Не любите заковиристих алі не понімаете?
Надежда. Не люблю і нехай не понімаю.
Микола. Да! Слихали, война оп'ять?.. 4 Там все тепер національності, і, знаєте, така пошла промеж них катавасія і демонстрація... Ах да, ви не

понімаєте етіх слов! Значить, ето Іспанія гаварить: "Я желаю!.." А Італія і сєбє гаварить: "І я тоже желаю!.." А француз кричить: "Пардон, мусью!.." То єсть теперешня політіка настолько прозрачна, что нічего не видать! Возьмеш газету, читаєш, обдумуєш і только одно видиш: прозрачно, но не ясно; просто, но довольно хитро!.. Господа теятри приставляли Надежда. Справді? Цікаво!

Микола. Да... Но только зачем оні по-деревенскому всьо? Ето довольно глупо і неприятно. І вулиця деревенська размальована на полотне, і хати, і разговори простиє, і ні альхітіктури, ні костюмов, ні умних слов... Неприятно! У цирку забавно. Как вибіжить, к прімеру, баришня, плаття короткое, више колен, ікри толстиї, симпатичниї, покрутить ето сюди-туди корпусам і сейчас хоп на лошадь, і пойдьоть скакать і кричать: "Ух-ух-ух!.." А публіка плещеть в ладошкі. Да, зані-мательно, не заснеш! А потом...

Надежда. Ні, ви вже краще про театр кажіть.

Микола. Ну, так і бить. Впрочем, спервоначалу оно і нічего, занімательно. Поднімається ето занавеса, і виходить какаясь чужая баришня, і начінаїть бєгать по возвишенності і гаварить: "Не хачу я кушать майской каші і газетов чітать..." І заплакала от скуки. Тут вибігаїть старичок та как закричить: "Жарко мне, ах как жарко! Наденька, чего плачеш?.." Штось-то пагаварил-пагаварил і пайшов спать. Потом вийшов Макарка і почал об'яснять про прачок, што оні платкі крадуть... Вот ето так правильно. Прачки народ разбезсовєст-ной, не только у господ, а і в нашого брата крадуть — і платки, і манишки, і карпетки... А миють більйо звьосткою і жал-веєм. А потом почал Макарка потішаться над баришнею: "Ви, гаварить, деревенська простота". Далі заговорил об учоності і нащот божественного; наконець того схопился, взяв мамзель єтую под ручку і пайшов у праходку... Тут вийшла друга баришня і другой кавалер, балтали-балтали, аж покаместь не вибєг оп'ять тот старичок і почав сміхотворить: "Єжели,— га-варить,— бландинка — дура, так ето Пашка; ежели брукетной кавалер, так єто Макарка!.." Валял-валял дурака, аж покедова закавєса не закрили. Как закрили занавесу, жиди заіграли на скрипках і на трубах. Хорошо, каналії, ігрaють!.. Только што не всьо под ногу: ігрaють-ігрaють і какурат подладять под ногу, а потом зразу затягнуть какось

уже зовсем неладно... Да! Господа повставали і пайшли: мужеськой пол у бухвет, а дамськой у комнату... Предводительской повар моргнул на меня, я і догадался. Пайшли у ресторацій?, викушали по стакану пива і по стакану сактуринського і закусили колбасой... Єщо викушали сантуринського і ещо закусили колбасой. Пайшли. Приходім у тіятри, представленіе ідьоть і вже на де-ревенськой манер, і так єто показалось нам непріятно... Андрій, Стеха, Олена, Мартин. Задля чево єто? Простиє і даже безсовістниє разговори!.. Не стоїть, право, розказувать об єтом "Глитає"...5

Надежда. Пожалуста-бо, розкажіть.

Микола. Какіє ви любогштні. Как заговорили єто оні деревенськими манерами, а баришня ваші і сібє. Ну, так ето їм не подходить... Я їх зразу упознал: брови начорнені, глаза кругом обведені, как будто вони у очках — смех да і только!.. А на голове у них очепок. Вот єто уже так очень глупо!..

Надежда. Чого ж глупо?

Микола. Очепок? Разві єщо не глупо? Нонче даже редкая куфарка носить очепок. На што уже у городі торговки, што яблуїси алі сємечки продають, і те волоси стовбуром чешуть і шпилька брондзовая!..

Надежда. Кажіть далі про театр.

Микола. Вот я сувєтував би і вам причоску перемінить.

Надежда. Або кажіть про театр, або...

Микола. Да! Почали баришня ваші плаксиві речі виго-варювать, я ледва-ледва удержався од смеху. Когда б повар не штовхонув меня разов сколько под бок — розхохотався б!.. І вот, вийшов парень Андрій, значить, муж Оленин. Как вийшов і загаварил: "Не можу я,— гаварить,— щтоб кожу мою собственную мазали салом, потому што от етаво нікотораго мне удовольствія!.." Вийшов другой чалавєк, пйоть єто чай і гаварить: "Пойдьом до волості иащот механізму і всякой процен-дури, штоб усякі хвактн, куплети і сословія". Заковиристо, каналія, раздобарював, жаль, што не довго. Потом вийшли ваші баришня да как заголосять, как заголосять!., А Андрій їх об-німаїть і об'являїть: "Не терзай меня стражданіями чустви-тельними, потому што Бог на небесах, а я тебя оставляю!.." І занавєсу закрили. Пайшли ми оп'ять у расторацію, подкрепились еантуринським і уже закусили по порції

судака по-польські, прикурили, пагаварили; приходим в театр — приставленіє вже йдьоть. Парні і дєвки ідуть і поготь: "Ой дуб-дуба-дуба-дуба!.." А один парень вприсядку шмалить; тут скрипка і бубон... Когда б єщо гармонія. Сто било весьолоє приставленіє; тольки ежели б єщо надєли хоч двє-три маски, тогда смішнєй було б!.. Закрили занавєсу, повар подморгнув на меня, ну, я не согласился, потому і так, признаться, у голове шумело довольно несносно і за галстуком уже було порадоч-но... 6 Подзвонили і знова открили занавесу. Ну, тут вже я нічево не розобрал: старичок штось пагаварил-пагаварил і па-йшол... Так только можно було понять, што достайоться бедному старичку. Аж тут баришня ваші как вибіжать, как закричать, как заверещать, как зарегочуть, чисто, как самашедчії! Меня смех такой разобрал, я как пирхну... А тут зо мною рядом какойсь-то гаспадин сидел, да как штолхоньоть меня под бок, да как засичить на меня: "Дурак ти!.." Тогда я поняв, што сміяться не полагаеться. Одколь не возьмись Андрій, а баришня как закричать: "Андрій!" А он їх как садоньоть у груди, а они і впали. Потом вихопив он нож у пастуха да как полос-ньоть їм старичка, дак тот так і биркицнул додолу!.. "Ну, убейте меня алі закуйте!" — гаварить Андрій. І занавесу закрили. Правда, нічего інтереснаго і непонятно?..

Надежда. Так як ви розказали, то я нічого не поняла.

Микола. Потому што нєчево і понімать: одна простота і деревенщина. Да!.. Даже какіє-то гаспода гаварили: "Одно-образіє, без всякого разнообразія!.." После єтаго у наших гаспод бил вужін* шампанськое пили, мороженое кушали... Я так много мороженого скушал, што аж внутре почало замерзать... (Регоче.) Который тепер час? (Дивиться на годинник.) І с тем, так сказать, што до приятного свіданія. (Почоломкався і пішов.) Пора в путь-вояж!

ЯВА з

Логвин (трохи раніш підійшов і слухав). Що він тут розказував про театр, я нічого не розібрав?

Надежда (сміється). Отак же і я розібрала... Тільки, що я вже сама бачила театр не раз.

Логвин. Бачили? Ов? Що ж воно таке?

Надежда. Нехай колись прочитаю тобі що-небудь театральне і розкажу.

Оцей злакузований люд, як ось і Микола, це покалічений народ, котрий почина науку не з початку, як треба, а з кінця. Попаде у панські покої та як одягне сертука та фрака, то вже він лічить себе не простим і перш всього цурається рідної своєї мови... А як навчиться читати від такого ж лакузованого перевертня та чита що попало, без толку, тоді пиши пропало! Простого розуму позбудеться, а освіченого не досягне, і все йому в памороках скаламутиться, і те, що кожний втяме, йому здається незрозумілим... Цілком стане схожий з попугаем, хоч зараз садови його в клітку!..

Логвин. Коли б мені побувати в театрі.

Надежда. Щоб зрозуміти, що таке театр, найкраще самому у ньому побувати. Колись побуваєш...

ЯВА 4

Андрій. Чи у нас, Надеждо, багацько є хлібів, бо, мабуть, прийдеться мені взять з собою, у ярмарок, хлібів з троє?

Надежда. Є ще п'ятеро цілих і півхліба. Беріть з собою хоч і четверо, а я завтра вчиню свіжий. * Андрій. Покладеш же у мішок четвертину сала та сиру трохи, а цибулі не треба, бо у нас її і так мало, прийдеться купувати. Либонь, ти казала, що й кашника треба купить?

На де лсд а. І кашника, і покришок зо три. І сито вже продерте, аж у трьох місцях... Я вже латала-латала!..

Андрій. А чи не пора лагодитись до обіду, як ти думаєш?

Надежда. Як лагодитись, то й лагодитись. (Встає.) Та привезіть, тату, Настусю додому, це вже їй год скінчився, не наймайте більш.

Андрій. Та вона дома не зайва буде, бо тобі, таки що не кажи, треба помічницю... Слава Господеві, хлібець у нас цього року зародив, не попухнемо з голоду.

Надежда. Настуся помагатиме мені в роботі, а я її вчи-тиму грамоти. На мою думку, і Костя більш не наймати б...

Андрій. Е, це вже ти багато захотіла... Ну, ходім же обідати.

Логвин. Ая вхоплю відро та збігаю до криниці, принесу свіжої води.

(Хутко пішов в хату.) Андрій. Друзяка парняга!

Пішли в хату.

ЯВА 5 Прохор і Солоха.

Прохор (в чемерці, у вузьких штанях і з бляхою). Не хотів би я на те

весіллє йти, так не можна ж не йти, бо там, сказать, уся наша парахвія буде: староста, писар, може, і урад-ника запросять... Силуватимуть пити горілку, знаю, що силуватимуть... Питиме староста, питиме й писар, як же мені не пити? А ще як урадник припожалує та скаже: "Викушай, соцький!.." Як же я зможу не викушать? Бачиш, що іноді трапляються такі задачі, що декому слідує пить!..

Солоха. А Андрій таки не пішов на сватаннє, разів зо три кликали, не пішов!.. Невже й на весіллє не підуть — ні Андрій, ні Надежда?

Прохор. Так Андрій же ні при которій довжності, йому можна й не пити, йому можна іноді і не випить; а начальникові, як от мені, не полагається...

Солоха. Чом ти не заткнув горлянки Хведорові, як він коренив Андрія і відьмаком, і упирем?..

Про хор. Єжели б він почав бити і вікна у Андрійовій хаті чи тина ламати, так і тоді ще треба змізкувати, чи буде це нарушеніє порадків в тишині, чи не буде.

Солоха (дивується). Хіба?.. Чого це Микишкам забагнулося вінчати молодих аж у Таранівці, аж за дванадцять верстов?

Про хор. Наш піп позавчора раптом заслаб і дав записку, що дозволя вінчати у Таранівці. Коли б не теє, то їх ще позавчора звінчали б.

Солоха. От воно що?

Прохор. Без записки не полагається.

Солоха. А як же тепер буде дитина Хвеньчина?

Прохор. Я б тобі і розтлумачив це діло, та чи ти ж втямиш? Ти понімаєш, що таке розносна книга? Бачиш, вже зразу і вирячилась! А що таке сергуч? Е, то-то ж бо й є! Треба усе понімать. Сергуч на те, щоб з нього печаті до бамаг наліплювати!.. Повінча піп Демида і Хвеньку, і зараз дитину запише, і як печать приліпить... Ще не розібрала? Ну, от, примером, оце ти, так це буде Хвенька, а оцей стовпчик — Демид, а меж ними дитина, це, скажем, я... Повінчали, записали, печать приліпили, і положеніє на законнім основанії скоро-движиме і правильне... Доки не вінчані — беззаконіє, а повінчані — закон!

Чутно гуркіт, дзвінки, далі весільний спів. Спів раптом обривається, чується

крик і ґвалт.

О, вже вчинилось із закона якесь беззаконіє!..
За лаштунками голоси: "Держи, держи, переймай!.."; "Не руште, не руште, не хапайте за поводи!.."; "Колесо, колесо злетіло!.."; "Перекинулись! Молодого поволокло за возом!.."
Я ж кажу, або нарушеніє порядків в тишині, або беззаконіє... (Пішов на гвалт.)
Федір (біжить туди ж). Що там вчинилось?
ЯВА б
Василина (перелякана біжить йому назустріч). Ой таточку! Демидові коні голову розбили!.. Я ж казала буяринові: не давайте Демидові коней поганять, бо він п'яний! А буярин не послухав мене.
Федір. Де ж Демид успів напитись?
Василина. Заїздили ж по дорозі до монополькн. Демид як запустив коней, та все батогом, батогом хльоска!.. Коні біжать скільки духу та все хвицають; а Демид,все батогом стьоба! Далі злетіла люшня, а згодом і колесо!.. Всі ми попадали з воза, а Демида зачепило віссю за пояса та й поволокло!.. Степан Горбатий зараз прибіг, перепинив коней і повів додому, кленучи нас... Каже: "Понаровили мені коней, не варто було й позичать таким свиням!.."
Проводять під руки Демида з перев'язаною головою.
ЯВА 7
Ті ж, Демид, Хвенька проходять з весільними гостями, старости, бояре, дружки і народ.
Федір (до Демида). Здорово розбив голову? Демид (маха руками). Наплювать!..
Його повели.
Гаврило. Треба тільки намочити горілкою рушника або хустку, обв'язать голову, і завтра буде здоров. Я старостую більш тридцятка годів, так траплялося не раз, що обом — молодому і молодій — голови попровалюють, то зараз намочиш рушника горілкою, обв'яжеш голови, і завтра все як слід, благополучно!..
Народ. А бува-бува!..
Один з народу. Та от, як позаторік, Сенька Гусак вертався від шлюбу...
Федір. Ні, люде добрі, не так воно це діло є, як вам вбачається. Тут не без причини, це починено!.. Гаврило, чия оце хата, Андрійова? А хто

такий Андрій? А хто його дочка, Надежда? Кажи прямо!..
Народ. А хто ж він? А хто ж вона?
Федір. Гаврило! Хіба Андрій не упир?
Народ. Хто упир? Андрій? Хіба?
Федір. А чи його покійна жінка не відьма була?
1-й із народу. Жінка?
2-й із народу. Та казали, що...
3-й із народу. Авжеж, що відьма!..
Федір. А дочка його Надежда ще більша відьма!.. У мене є на те прикмети, що вона відьма!.. Ось тут, до речі, і господин писар...
Писар. Да, я здесь: трєзв і при своей пам'яті... (Хитає-
ться.)
Федір. Вони нам ті прикмети зараз і розтовкують! Писар. Краще всякого снотолкователя із'ясню, і вип'єм вообче...
Федір. Шкода, що нема ще господина старости!.. Та ось господин соцький тут. Ідемо зараз у хату до Андрія, і я привселюдно виведу обох — батька і дочку — на свіжу воду.
Прохор. Єжели што как...
С о л о х а. Ой не слухай, чоловіче, брехень!..
Прохор. Що ти тямиш? Єжели которе невкоснительно обозначено: упир і відьма!.. Так тут треба скоропостижно понімать, потому кожному хазяїнові, у котрого корова є, недзя без молока зоставатись!..
Со лоха. Та звісно!..
Федір. Ведіть перед, господин соцький.
Прохор. Ходім, господа! Тільки щоб не було нікоторого нарушенія порадка в тишині, розумієте?
Писар. Ібо статья... Ізвлечеиіє із свода законов... управа благочинія!
Пішли.
ДРУГА ОДМІНА Декорація 1-ї дії. ЯВА 1
Андрій, Надежда і Логвин.
Андрій (збирається). Це ти мені стільки загадала покупок, що й десятком карбованців не одбудусь: і полотна тобі купи, і ситцю купи, і заполочі купи...
Надежда. Колись віддам вам, відроблю... Баришня у листі пишуть, що надіються скоро дістати дозвіл на відкриттє школи: вони поможуть мені

екзамена видержати на учительку, тоді я буду жалуваннє получать... Може, рублів сто мені дадуть?
Андрій. Так-так, дожидайся... Коли то ще воно буде?
Надежда. Я певна, що буде. Тоді вже я не дозволю вам робити без спочивку.
Андрій. Ну, це... Доки я в силі, дотиї робитиму.
Надежда. Ви вже попрацювали на своїм віку вдоволь, і я мушу вас пожаліти. А як вилюдніють Настуся та Кость, то вже вони мене пожаліють...
Логвин. Може, ще є такі люде, що вас пожаліють?
Надежда. Тату! Що він мені все викає та й викає? (Шукає чогось в скрині.)
Логвин. Ви вчителька моя, стало бить, не повинен я казати вам ти.
Андрій. По правді сказати, у мене іноді і в самого язик заскакує, щоб сказати на тебе ви. Надежда. Отакої! Андрій. Ти, звісно, вчена...
Надежда. Почніть знову тієї ж. І де я загубила мою книжечку записну? Ніколи зо мною цього не траплялось, а це як на гріх!.. Нема і в скрині. Де ж це вона?..
ЯВА 2
Прохор, писар, Федір, Солоха, Гаврило і другі входять разом.
Прохор. Порадок, порадок, господа!
Федір (показує на Надежду і Андрія). Панове громадя-не! Ото відьма проти вас стоїть, а ото упир!
Андрій. Що це таке? Втисся п'яний в мою хату та ще й безчестиш дочку мою й мене?.. Геть з хати!
Прохор. Стривайте, Андрію! Єжели що він докаже, що ваша дочка відьма?..
Андрій (з жахом). Що це таке?
Федір. Всі ви знаєте, панове, що у нашій криниці, котра межи моєю і Андрійовою левадою, вода була на все село; ще покійний батюшка, отець Йосип, раз у раз брали воду з нашої криниці на самувар.
Писар. Верно. Я сам чай пив, і даже з ромом, а при неіменії такового — з водкою.
Федір. Тепер ні з сього ні з того вода з криниці пощезла, тільки багнюка

та жаби на дні. Став я думати та гадати, з якої б то воно причини.
Андрій. Ось в чім річ? А з тії причини, що воду здорово вибирають: задля конопель, задля скотини і на всяку потребу... Ставків же у нас тепер нема?
Федір. Стривай-стривай!
Прохор. Пождіть, Андрію.
Федір.. Почав я, як тільки смеркне, засідать у леваді, щоб постерегти... Мушу вам, панове, признатись, що мене кой-хто навчив кой-чому, і так, що я можу бачити відьму своїми очима.
Гаврило. Він може... верно! Народ. Ага! Он що? Та невже?
Федір. Дивлюсь, приходить Надежда до криниці, набрала у відра води, понюхала, щось пошептала, сплюнула, і вилила ту воду против вечірньої зорі, і пішла з порожніми відрами.
Надежда. Що воду вилила, це правда, а щоб шептала, то це неправда, бо не вмію шептать... Якось удень не було часу збігати по воду, я побігла смерком, а тут якраз Дудненки налили дві здоровенних бочки, зачерпнула я відром, глянула — одна тільки грязюка, я й вилила її додолу.
Федір (грізно). Але замовкни поки що, будеш балакати опісля!
Надежда. Ні, не замовкну... Ви правитимете якусь нісенітницю, якусь дурницю, а я мушу все те слухати — задля чого?
Прохор. Надеждо! Не нарушай порадків в тишині. Надежда. Що ви мені торочите, чого й самі не тямите? Прохор. Як, я не тямлю, я?
Надежда. Що азбуку до букви "ц" вивчили та вже... Прохор (кава і морга па неї). Ц-с! Не треба! Надеждо, мовчи!
Федір (шука щось у кишені і нарешті вийма записну книжку). Осьдечки. Ось що я знайшов... Паламарів син як прочитав мені, що тут написано... Слухайте! Господин писар, читайте! Панове!
Писар. Любопитно! (Бере книжку.)
Надежда (побачила). Моя записна книжечка? Віддайте мені її зараз!
Федір. Ага, віддайте? Не віддавайте!
Писар. Не, атанде, мадам! (Вийма очки.)
Надежда. Мого сміють мені не віддавати?
Писар. Позвольте, прочитаєм і поступим по обстоятельствам... Одно скло чимсь замазане. (Плює на окуляри і ви-тира.)

Прохор. Надеждо!.. Пожалуста, нехай буде порадок... і буде благополучно все...
Писар (надів окуляри, чита).
"Світи-світи, місяцю, і ви, ясні зірниці, Нема милого — не веселі вечорниці!.."
Федір. До чого воно оце йде, га?
Молодиця. Це пісня, але тепер вже ніхто таких не співа. Нема моди на такі пісні!..
Федір. Так задля чого ж воно списано?
Надежда. Задля того, задля чого мені треба.
Федір (зло регоче). Тобі? Ні, скажи і нам, задля чого.
Надежда. Не зрозумієте ви, дядьку! Це той глек, у котрий ваша голова не влізе. Годі каламуть заводити, наша хата до того не звикла... Віддайте книжку...
Федір регоче.
Писар (чита).
"Котилися вози з гори та в долині стали".
(Говорить.) В старовину сам співав оную, под гитару. (Чита далі). "Сокіл з орлом купалися..." (Говорить.) Нехай собі купаються, когда їм жарко.
Надежда. Це прямо якесь знущаннє, якесь насиліє!
Писар (чита). "Коли у кого зуби заболять".
Федір. Слухайте, слухайте, панове!..
Писар (до Федора). А ви не мішайте! (Чита.) "Коли у кого зуби заболять, то треба на молодику вийти з хати уночі, стати на причільнім вуглі і тричі промовити: "Іди собі, болячко-зубачко, на очерета та на сухі болота, тут тобі не жити, жовтої кості не сушити, щирого серця не крушити, червоної крові не пити... од молитвенної, рожденної, хрещеної, сподіваної, причащеної..." Сказать імня болячого, потім сплюнуть на лівий бік. Так треба промовляти три вечерніх зорі, три північних і три світових, а як не поможе..."
Федір. Нуте, панове громадяне, я вас питаю, що це воно означа?
1-й із народу. Лікарствіє.
2-й із народу. Сказать би, средствіє. . 3-й із народу. Шепотіннє.
Писар (чита). "Як кого вкусе гадюка..."
Федір. Так і не відьма вона?.. І коли б вона була прирожденною, то ще б

нічого, а вона вчена, стало бить, люта відьма! Доки ж ми їй дибитимемся в пику? Ось роздягнемо її зараз і якщо у неї є хвостик, так вона прирожденна!.. Треба з нею розправитись!..
Надежда (з ляком). Боже мій! Що це таке?
Молодиця. Я бачила в неї хвостика своїми очима, такий як у зінського щеняти!..
Гаврило. І справді, роздягнемо?
1-й із народу. Та, мабуть, прийдеться.
2-й із народу. Таке діло, що коли треба, то треба...
Логвин (убік). У мене кров почина закипати!..
Федір. Беріть її!
Народ загомонів.
Надежда (з криком). Як ви смієте? (Біжить до батька). Андрій. Схаменіться, люде добрі! Чи ви сп'яну, чи подуріли?
Логвин (схопив сокиру з-під лави). У мене ось сокира в руці!.. Моя голова пропаде, але доки трьох-чотирьох не роз-міжжу ваших — не підступите до Надежди!..
Федір. Ах ти ж блазень, байстрюк! Схопіть його.
Логвин (криком). Не руштесь з місця! Дядьку Хведоре! Кому-кому, а вам не животіти!.. Підходьте перший.
Прохор. Логвине, я тобі велю невкоснительно!..
Логвин. А я вас не слухаю!..
ЯВА 3
Ті ж і панна Ольга.
Ольга. Здрастуйте.
Всі загомоніли: "Панна!" — і відступаються.
Що це за гості у тебе, Надю? (Здоровісається з нею.) Надежда (тремтить і плаче). Сам Бог вас приніс! Захистіть мене від оцих звірів!.. Мене осоромити хочуть!.. Ольга (з жахом). За віщо? Андрій. А от спитайте у них.
Федір. Вона відьма!.. Я книжку таку знайшов, по котрій вона відьмувала!..
Писар (подає книжку). При сьом імєю честь почтітель-нєйше представіть!
Ольга (роздивляється книжку). Записна книжка, котру я подарувала

Надежді?..
Народ. Як?.. Що таке?..
Ольга. Я прохала Надежду списувати сюди усякі пісні, котрі почує від людей, найпаче від старих: казки усякі, прислів'я, ворожбу... ї ця робота чуть їй не причинила лиха? Ах, ви ж дикий народ!.. (Сміється.)
Писар. Точно, сторона дикая, монгольськая!.. І как мнє з ними дальше бить?
Ольга. Горілки побільше пить!
Писар. Точно, единственное утішеніє в горесті напрасной!
Ольга. ї соцький тут, начальник?
Прохор. Так точно!.. Как єжели которе скородвижиме превзошествіє...
Ольга. І бляха на грудях блистить, а в голові свистить? С о л о х а (тихо). А що, казала я тобі? Прохор. А, не... безкопой мене!
Ольга. Боже-Боже! Коли ти здіймеш полуду з очей цього темного люду? Це, Хведоре, все з твого приводу?.. Огляньсь ти на себе: чим ти був і чим став? Де твої достатки, де твоя худоба?.. Все в шиньку! І все те скоїлося через твоє ледарство та через заздрість. Замість праці ти баглаї годував та завидував всім, всіх ганьбив і пестив дурну думку: чи не можна б до своїх рук прибрати все те, що другі гіркою та невсипучою працею здобувають?.. А жінку свою до чого ти довів щоденною бійкою?.. І очей не ховаєш? І цей звір чоловіком зветься? Але годі, не хочу більш докоряти тебе: ні користі з того, ні толку не буде!.. Я з.то-бою і раніш розмовляла про це, нарешті ж переконалася, що ти з тих, котрим хоч кіл на голові теши!.. А от краще я поділюся моєю новиною з тими, котрі ще не пішли по Хведоровій стелщі.
Я вихлопотала у начальства розрішеніє одкрить в нашій слободі школу.
Дехто. Та невже? Це ловко! От тобі й на!..
Ольга. От як ваші діти вчитимуться грамоти та потроху навчатимуться розуміти та змізковувати те, що коїться навкруги їх, то і життє їхнє піде іншим шляхом і іншим напрямком; і інші виробляться межи людьми відносини і погляди на все...
1-й із народу. А по скільки ж прийдеться платити з душі на школу?
2-й із народу. Це нова халепа!
3-й із народу. Еге, хоч здихай!
Ольга. Платить не будете, я одкрию школу на свій кошт.

1-й із народу (весело). Ага!.. Ну, це інша річ,
2-й із народу (сміючись). Як не платить, так...
3-й із народу. У мене троє хлопчаків, нехай всі вчаться! Коли вже вчить, то всіх вчить, он я який!..
Федір. У мене дітей малих нема, то мені школа без надобності!..
ЯВА 4
Ті ж і Д е м и д.
Демид. Тату! Ідіть давайте розпорадок, ви ж либонь батько. Вже й господин урадник пожалували.
Прохор. Невже?.. Якщо той... Бо де начальство, там і я. (Пішов, за ним Солоха.)
Демид. Василина побігла до криниці, принесла води холодної, як лід, я намочив голову, і полегшало.
Федір. Невже прибула вода?
Демид. Каже, прибула!..
Федір. А що, миряне, чуєте?.. Як притисли відьму, і вода зараз прибула!..
Ольга. Нещасний ти чоловік, Хведоре, дикий-дикий!
Федір (виходе, регочу чи). Не знаю, хто з нас дикий.
Писар. Страна татарськая, монгольськая. Как при таких розанафемських обстоятельствах не пить? (Пішов.)
Андрій. Отака, як бачите, несподівана напасть!..
Надежда. Я ледве можу зрозуміти, що це вчинилось...
Логвин. Коли б панна не з'явилися, то без душогубства не обійшлось би!
Андрій. Ідіть люде добрі, з Богом, частувати я вас не буду.
Дехто. Не кожен, може, ласий до частування... Андрій. Та й на балачку не сподівайтесь. А як хочете, то сідайте.
1-й із народу. Та мене кликано на весіллє... (Пішов.)
2-й із народу. Там десь жінка. (Пішов.)
3-й із народу. Там, звісно, веселіш... (Пішов,)
Ольга (сіда). Ну, Надю, тижнів через два повезу я тебе в город, на екзамен; після того даси в городській школі пробний урок, вернемось в село, і, Господи, благослови працювати на користь та підмогу своїм кревним.
Надежда (цілує їй руки). Чим я вам віддячу за вашу добрість до мене?
Ольга. Я це роблю не ради подяки.

Надежда цілує панну. Андрій. Янгольська ви душа!..

Логвин (цілує панні руку). Хіба ж не легко у світі жити побіч таких людей, як ви?

Завіса.